

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Інститут управління, психології та безпеки

Кафедра практичної психології

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДЛІТКІВ
ІЗ НЕПОВНИХ СІМЕЙ**

кваліфікаційна робота

здобувача вищої освіти

освітнього ступеня «бакалавр»

Анастасії РЕШЕТІВСЬКОЇ

4 курсу денної форми навчання

спеціальність 053 «Психологія»

ОПП «Психологія»

Науковий керівник

кандидат психологічних наук

Петро КОЗИРА

Рецензент:

кандидат психологічних наук, доцент

Ольга УГРИН

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

«24» травня 2022 р., протокол № 15

завідувач кафедри практичної психології

кандидат психологічних наук

_____ **Галина ОДИНЦОВА**

Львів

2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ ІЗ НЕПОВНИХ СІМЕЙ.....	8
1.1. Загальна характеристика та психологічні особливості підліткового віку.....	8
1.2. Аналіз основних психолого-педагогічних особливостей та проблем неповних сімей.....	17
1.3. Особливості впливу неповної сім'ї на психологічний розвиток та соціалізацію сучасного підлітка.....	22
Висновки до першого розділу.....	27
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ, ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПО ВИВЧЕННЮ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ ІЗ НЕПОВНИХ СІМЕЙ.....	29
2.1. Вибір методик та організація дослідження по вивченню психологічних особливостей підлітків із неповних сімей.....	29
2.2. Проведення та аналіз результатів дослідження по вивченню психологічних особливостей підлітків із неповних сімей.....	36
2.3. Рекомендації та пропозиції щодо вирішення проблемних питань, що стосуються психологічних особливостей підлітків із неповних сімей.....	59
Висновки до другого розділу.....	65
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73
ДОДАТКИ.....	80

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сім'я – надважлива система різного роду відносин: психоемоційних, моральних, відносин взаємної залежності, відповідальності, прихильності. Сім'я є основним фактором виховання та соціалізації особистості. Визначальна роль сім'ї в процесі становлення і розвитку особистості обумовлена її глибоким впливом на весь комплекс фізичного та духовного життя зростаючої в ній людини. Від того, які будуються стосунки в сім'ї, які цінності, інтереси висуваються у її старших представників на перший план, залежить, якими виростуть діти. До того ж, будь-які зміни, що відбуваються в сім'ї, незмінно позначаються на особистості зростаючої у ній дитини.

Варто констатувати, що сучасна специфіка соціально-економічної та політичної ситуації в Україні та світі формує нові складні проблеми і виклики у сфері сімейних відносин, що зумовлює необхідність забезпечення психологічного супроводу сімейного життя, а також допомоги проблемним сім'ям, до яких, в першу чергу, належать неповні сім'ї.

Загальновідомо, що за всіх часів суспільство очікувало від сім'ї виконання своїх безпосередніх функцій, основними з яких були та залишаються – репродуктивна і виховна. А виховання, як відомо, носить двосторонній характер. У неповній сім'ї процес виховання зазвичай деформовано. Обмежені виховні можливості неповної сім'ї породжені факторами матеріального, педагогічного та морально-психологічного характеру. Окрім того, неповнота сім'ї припускає, що сім'я стикається зі специфічними труднощами, що впливають на процес виховання і формування особистості. Ці проблеми негативно впливають на усіх членів такої сім'ї та перешкоджають їх адекватному функціонуванню у суспільстві. В свою чергу, це стає причиною порушення та зниження цінності зв'язків в середині родини, яка неспроможна належним чином реалізувати свою виховну функцію. Як наслідок, дуже часто у дітей із таких сімей виникають психологічні та соціалізаційні труднощі.

До того ж, життя у неповній сім'ї – джерело численних психолого-педагогічних, соціальних, соціально-правових, матеріально-побутових та інших проблем, що викликані відсутністю належного батьківського піклування, яке, частіше за все, один із батьків не здатен забезпечити. Особливо гостро ці проблеми можуть виявлятися під час вступу дитини у підлітковий вік, який знаменується якісним зрушенням у розвитку, відбуваються глибокі фізіологічні, психологічні та моральні перетворення, змінюється соціалізація особистості, змінюється статусна структура взаємовідносин з оточуючими. Отже, переважна більшість соціальних та психологічних характеристик підлітків, які виховуються в неповній сім'ї, свідчить про негативний характер наслідків, що впливають на особистість підлітка.

Проблематика психологічних особливостей підлітків із неповних сімей неодноразово ставала предметом наукових розвідок багатьох науковців. Однак, в науково-психологічних поглядах переважної більшості вчених часто наявні розбіжності і протиріччя. Більшою мірою, зумовлено це тим, що в процесі дослідження цієї проблематики було використано різні наукові підходи та методики, що призвело до відмінних один від одного тлумачень цієї проблеми. Окрім того, нині фактично відсутні емпіричні дослідження, побудовані на основі зіставлення психологічних особливостей підлітків з повних та із неповних сімей. Також, враховуючи той факт, що характер психологічних особливостей підлітків із неповних сімей суттєво різниться на різних історичних етапах розвитку суспільства, а також те, що за сучасних умов ця проблема набула особливого поширення та значення, більшість із досліджень вже не відповідає вимогам сучасності.

Враховуючи все зазначене, окреслена проблема в даний період часу знаходиться в зоні підвищеної значущості. Це, в свою чергу, дає змогу констатувати неабияку актуальність дослідження теми бакалаврської роботи.

Мета дослідження полягає у комплексному та всебічному дослідженні, вивченні та аналізі психологічних особливостей підлітків із неповних сімей.

Дана мета зумовила собою наступні **завдання дослідження**:

- 1) здійснити загальну характеристику та виявити психологічні особливості підліткового віку;
- 2) провести аналіз основних психолого-педагогічних особливостей та проблем неповних сімей;
- 3) виявити особливості впливу неповної сім'ї на психологічний розвиток та соціалізацію сучасного підлітка;
- 4) здійснити вибір методик та організувати дослідження по вивченню психологічних особливостей підлітків із неповних сімей;
- 5) провести дослідження по вивченню психологічних особливостей підлітків із неповних сімей та здійснити аналіз його результатів;
- 6) розробити та рекомендації і пропозиції щодо вирішення проблемних питань, що стосуються психологічних особливостей підлітків із неповних сімей;
- 7) зробити загальні висновки.

Об'єктом наукового дослідження є психологічні особливості підлітків.

Предметом дослідження є психологічні особливості підлітків із неповних сімей.

Гіпотеза дослідження. Психологічні особливості підлітків із неповних сімей суттєво відрізняються від психологічних особливостей підлітків з повних сімей.

Теоретична основа. Теоретичною основою даної роботи виступили праці вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, можна виділити наступні прізвища: Г.С. Абрамова, С.М. Белякова, О. Ісаєва, П.В. Козира, Ю. Когут, Т.Д. Лакуста, О.М. Максимович, Т.В. Малютіна, К.Р. Маннапова, М.Г. Миронець, Б.Ю. Оранюк, Л. Пілецька, Н.І. Пилат, О. Сергієні, О.В. Скрипченко, В.І. Співак, Т.Р. Струтинська, Н.М. Токарева, І.М. Трубавин, В.М. Федорчук, К.О. Шовкова, І. Юрченко, Н.С. Ярош.

Наукова новизна одержаних результатів. Теоретичне значення результатів дослідження полягає у формуванні авторської теоретичної моделі розуміння психологічних особливостей підлітків із неповних сімей; у

розширенні та поглибленні знань про психологічні особливості підлітків із неповних сімей на основі зіставлення і порівняння їх з психологічними особливостями підлітків з повних сімей, а також у їх емпіричному підтвердженні та обґрунтуванні.

Практичне значення одержаних результатів бакалаврської роботи полягає у можливості їх використання для різного роду досліджень, які стосуватимуться проблематики психологічних особливостей підлітків із неповних сімей. Матеріали роботи можуть бути використані під час викладання загальних і спеціальних курсів з означеної проблематики. Окремі положення даної роботи у нагоді батькам підлітків із неповних сімей, психологам, педагогам та іншим суб'єктам для забезпечення належного психолого-педагогічного супроводу нормального психологічного розвитку та належної соціалізації таких осіб.

Методи та методики дослідження. Для досягнення поставленої мети, вирішення окреслених завдань та задля практичної перевірки гіпотези даного дослідження були використані теоретичні (аналіз, синтез, індукція, дедукція, дослідження психологічної літератури та узагальнення статистичної інформації) та емпіричні методи (експеримент, бесіда, тестування, математико-статистичні методи якісної і кількісної обробки отриманих даних тощо).

А також використано комплекс наступних методик: методика транзактного аналізу Е. Берна; методика діагностики показників і форм агресії А.Басса, А. Дарки; тест «Сімейна соціограма» Є.Г. Ейдемільера; методика діагностики рівня самооцінки особистості Г.М. Казанцевої; багатофакторний опитувальник Р. Кеттелла; методика дослідження рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера; методика В.В. Бойко «Домінуючі стратегії психологічного захисту у спілкуванні».

Експериментальна база дослідження. Ліцей «Сихівський» Львівської міської ради (79070, м. Львів, вул. Гната Хоткевича, 48; тел. 8(0322) 22-28-45; e-mail: sykhivska@gmail.com).

Структура роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, двох розділів, які включають в себе шість підрозділів, висновків до кожного із розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

Загальний обсяг роботи становить – 100 сторінок. Список використаних джерел розміщений на 7 сторінках та становить 60 літературних найменування. Робота містить 12 додатків, розміщених на 21 сторінці.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ ІЗ НЕПОВНИХ СІМЕЙ

1.1. Загальна характеристика та психологічні особливості підліткового віку

У кожному віці є свої характерні особливості, які суттєво впливають на поведінку та світогляд людей. Підлітковий вік справедливо вважається чи не найскладнішим етапом життя людини [1, с. 1].

У психологічній та педагогічній літературі підлітковий вік описаний під різними назвами: підлітковий, перехідний, пубертатний, юність, негативна фаза віку статевого дозрівання тощо. Різноманіття назв відображає різні сторони змін, що відбуваються в підлітка на цьому етапі. Адже не дарма вважається, що підлітковий вік – це час перевірки всіх членів сім'ї на соціальну, особистісну та сімейну зрілість. Він протікає бурхливо, із зовнішніми та внутрішніми кризами та конфліктами. Це вік психологічного відділення підлітка від батьків, свого роду протистояння їм.

Підлітковий вік є першою віковою сходинкою переходу від дитинства до зрілості [2, с. 454]. Він являє собою довгий перехідний період, в якому відбувається ряд фізіологічних змін, пов'язаних із статевим дозріванням та входженням у доросле життя. Підлітковий вік можна назвати переломним, критичним, але найчастіше – це вік статевого дозрівання. Це принципово новий етап формування особи. Фізична пубертатність (зрілість) відбувається у хлопчиків у середньому з 14 до 16 років, а у дівчаток з 13 до 15 років.

Зазначимо, що серед науковців найбільш поширеною є точка зору, за якої підлітковий вік охоплює період життя з 13 до 18 років (± 2 роки). Однак, за визначенням Організації Об'єднаних Націй, «підлітковий вік – це віковий період з 10 до 19 років» [3, с. 3].

«Підлітковий вік можна умовно розділити на три етапи:

1. з 10 до 12 років – молодший підлітковий вік;
2. з 13 до 17 років – середній підлітковий вік;
3. із 17 до 19 років – старший підлітковий вік або юність» [3, с. 3].

Дехто також підлітковий вік визначає від 11 до 20 років. А дехто навіть стверджує, що вікові рамки підліткового віку сягають 11-25 років [4, с. 13].

Великий вплив на розвиток теоретичних положень перехідного віку справив психоаналіз Зігмунда Фрейда, який займався дослідженнями природи емоційних процесів особистості підлітка [5, с. 214].

Не менш важливим здобутком у розумінні психології особистості підлітка є праця «Психологія юнацького віку», випущена у 1924 р. науковцем Е. Шпрангером. Автор доволі цікаво описує три основні види розвитку підліткового віку: «підліткова криза» (індивід переживає свій вік, як «друге народження»); стабільний і поступовий ріст (індивід поступово прилучається до «дорослої діяльності»); активне самовиховання [6, с. 37].

Підлітковий період за Л.С. Виготським – це, «сукупність умов, які найбільшою мірою схильні до впливу різних психотравмуючих факторів. Найбільш сильнодіючими факторами є неправильна, негідна поведінка батьків, конфлікти у взаєминах між собою, наявність тих недоліків, які принизливі, на думку підлітка, а також оточуючих, неповажне, образливе ставлення до дитини-підлітка, прояв неповаги та недовіри до дитини. Вся ця велика сукупність умов ускладнює навчальну, виховну роботу з дітьми, і часом робить її практично» [7, с. 48].

Відомий американський музикант Д. Снайдер підлітковий вік описує наступним чином: «Юність чудова й важка – але ця її пишнота незрозуміла, поки ти не подорослішаєш і не знайдеш можливості оглядатися назад. Це час необхідних невідповідностей: тіло тягнеться вгору, а голос стає нижче: вуса, хоч убий, не проростають, зате фізіономія посипана цілим урожаєм прищиків; на той час, коли ти нарешті починаєш цікавитися протилежною статтю, протилежна стать демонструє явну втрату інтересу до тебе...» [8, с. 127].

Слушно стверджує М.Г. Миронець про ще, що «підлітковий вік – це час активного формування світогляду, інтересів, системи ціннісних уявлень, розвитку рефлексії, зміни самооцінки та формування відчуття дорослості» [9, с. 66].

Важливо, що підлітковий вік характеризується активними змінами в розвитку самосвідомості, коли в осіб починає формуватися позиція дорослої людини, а також кардинально змінюються погляди, відбувається переосмислення цінностей [10, с. 24]. Окрім того, для цього періоду є характерною не тільки докорінна перебудова раніше сформованих психологічних структур, але й поява нових психологічних утворень та формування основ свідомої поведінки [11, с. 283].

О.В. Скрипченко зосереджує увагу на формуванні емпатійних почуттів осіб підліткового віку. Вона стверджувала: «Це, насамперед, перегляд ціннісних уявлень, на основі яких формуються такі здібності: застосування до інших тих же критеріїв оцінки, що і до самого себе; використання фундаментальних критеріїв моральної поведінки як основи оцінювання себе й інших [12, с. 197].

З позиції психосоціальної теорії дослідника Е. Еріксона в період підліткового віку поступово має відбуватися ідентифікація себе як особистості. Підліток має створити несуперечливий образ самого себе з урахуванням множинного вибору ролей, партнерів, груп спілкування тощо [13, с. 129-130].

Провідна діяльність підлітків – інтимно-особистісне спілкування з однолітками. Ця діяльність є своєрідною формою відтворення між однолітками тих відносин, які існують серед дорослих людей формою освоєння цих відносин. Відносини з однолітками більш значущі, ніж із дорослими, відбувається свого роду соціальне відокремлення підлітка від своєї генеалогічної сім'ї. Підліток стає потайливим, батьки не знають, що його цікавить.

Ключ до розуміння психологічних змін підлітка – у зміні інтересів, виникненні у нього нових соціальних потреб, у відмові від захоплень та прагнень дитинства. Те, що вчора приваблювало, стає сьогодні нецікавим. Підлітки намагаються виділитися оригінальністю своїх занять, піднятися у очах

оточуючих. Їм властиві і лідерські захоплення, що зводяться до пошуку ситуацій, де можна організувати, керувати однолітками.

На жаль, за сучасних умов деякі захоплення підлітків стають шкідливими для їх віку: довгий час, проведений за екранами комп'ютера чи смартфона може призвести до психічної депресії підлітка. Найпримітивніший вид захоплення – інформативно-комунікативні, у яких проявляється жага отримання нової, не надто змістовної інформації, яка не вимагає жодної критичної переробки, та потреба у легкому спілкуванні з однолітками – у безлічі контактів, що дозволяють цією інформацією обмінюватися, – це багатогодинні порожні розмови у дворівній компанії, споглядання того, що відбувається навколо. Таке дозвілля важко назвати захопленням, але воно дуже характерне для більшої частини підлітків. Саме в їхньому середовищі виникають основні проблеми, пов'язані з азартними іграми, протиправною поведінкою, ранньою алкоголізацією, токсикоманією, наркоманією, бродяжництвом.

Психологічні особливості підліткового віку у психологів називаються «підлітковими комплексами». Пов'язано це з низкою наступних причин:

- ✓ підвищена чутливість до оцінки з боку сторонніх осіб;
- ✓ гранична самовпевненість та категоричні міркування щодо оточуючих;
- ✓ суперечливість поведінки: сором'язливість змінюється розв'язністю, показна незалежність межує з ранимістю;
- ✓ емоційна нестійкість та різкі коливання настрою;
- ✓ боротьба із загальноприйнятими правилами та усталеними ідеалами.

Особливості розвитку у віці підлітка виявляються в наступному:

- ✓ починаються проблеми у відносинах з дорослими: впертість, нерозуміння, негативізм, знецінення успіхів та школи, оскільки важливе для дитини тепер відбувається поза школою;
- ✓ підліткові компанії. Порівняння один з одним, пошуки розуміючого товариша;

- ✓ підліток може почати вести щоденник. Дитині необхідно висловити свої внутрішні, і часом, глибоко інтимні думки, почуття, переживання, а з кимось іншим ділитися цим він не бажає;

Окрім того, для психіки характерною є внутрішня суперечливість, невизначеність рівня домагань, підвищена сором'язливість і водночас агресивність, схильність приймати крайні позиції та точки зору. Головною особливістю підліткового віку є відкриття внутрішнього «Я», усвідомлення власної індивідуальності та її властивостей [14].

Особливості підліткового віку також виражаються в:

1. Наслідування зовнішніх «ознак дорослості» – гра в азартні ігри, алкоголь і куріння, розваги, особливий сленг, доросла мода, прикраси та косметика.

2. Наслідування підлітків-хлопчиків «справжніх чоловіків». Виявляється у самовихованні, виробленні у собі витривалості, сили, мужності, вірності дружби.

3. Соціальна зрілість. Вона з'являється лише у спільній діяльності дитини та дорослого, де підліток займає місце помічника дорослого. І початок підліткового віку – дуже сприятливий час для цього.

4. Інтелектуальна дорослість. Виявляється в прагненні щось знати та вміти по-справжньому.

На основі аналізу теоретичних положень, виділимо наступні позитивні зміни, що відбуваються із підлітком:

- ✓ прояв почуття дорослості;
- ✓ зростання самосвідомості, самооцінки, саморегуляції;
- ✓ підвищена увага до своєї зовнішності (зростання, фігура, обличчя, одяг);
- ✓ прояв самостійності у придбанні знань та навичок;
- ✓ поява пізнавальної мотивації;
- ✓ бажання бути не гіршим, а кращим за інших.

Також виокремимо наступні негативні зміни, що відбуваються із підлітком:

- ✓ ранима нестійка психіка, висока тривожність;
- ✓ прояви егоцентризму;

- ✓ навмисна маніпуляція дорослими;
- ✓ внутрішній конфлікт із самим собою та оточуючими;
- ✓ підвищене негативне ставлення до вчителів, батьків, дорослих;
- ✓ страх самотності (часті думки про суїцид).

На основі аналізу наукової літератури, нами також було виділено особливості підліткового віку з відповідним їх розподілом за певними групами (Додаток А).

Окремо варто зосередити увагу на явище конфліктів у підлітковому віці. Зазвичай конфлікти підліткового віку ґрунтуються на тому, що прагнення бути дорослими не відповідає дійсності, в якій знаходиться підліток. Спілкування з однолітками – провідна діяльність у цьому віці. А навчальна діяльність відходить для підлітка на задній план, хоч і залишається важливою. І саме у спілкуванні з однолітками індивід освоює моральні норми, на основі яких будуються соціальні відносини у суспільстві. Йде програвання всіх найскладніших сторін життя. І ця можливість пограти у доросле життя має особливо важливе значення для розвитку підлітка.

У підлітків значною мірою наявні психологічні конфлікти не лише із самим собою, але і з оточенням. В цей період різко зростає невдоволення своїм тілом, дратівливість, що викликані гормональними перебудовами, глибоко змінюється ставлення до світу, виникає потреба у незалежності, з'являється грубість, цинізм, нонконформізм [15, с. 122].

Варто наголосити, що всі психологічні зміни обумовлені фізіологічними особливостями підліткового віку та низкою морфологічних процесів в організмі. Усі перебудови організму безпосередньо впливають на зміни реакцій підлітка на різні фактори зовнішнього середовища та знаходять своє відображення у формуванні особистості.

Складні процеси структурних та функціональних змін відбуваються і в центральній нервовій системі та внутрішніх структурах головного мозку, що тягне за собою підвищену збудливість нервових центрів кори головного мозку. Значні зміни спостерігаються в органах дихання та серцево-судинній системі, що

часто може призврдити до різних функціональних розладів, наприклад, швидкій стомлюваності. Активно розвивається кістково-м'язова система: завершується формування кісткової тканини, збільшення м'язової маси, тому в підлітковому віці дуже важливим є правильне та раціональне харчування. В цей час також завершується розвиток травної системи: органи травлення вкрай вразливі через постійні емоційні та фізичні навантаження.

Гармонійний фізичний розвиток всього організму є наслідком нормального функціонування всіх систем органів та суттєво впливає на психічний стан підлітків.

Отже, розвиток психіки у підлітків характеризується підвищеною емоційністю та збудливістю. Відчуваючи свої фізичні зміни, підліток намагається поводитися як дорослий. Підлітки не мають досвіду глибокого самоаналізу та погано уявляють, що з ними відбувається, куди звернутися за допомогою [16, с. 73]. Виявляючи надмірну активність та необґрунтовану самовпевненість, підліток не визнає підтримки дорослих. Негативізм та почуття дорослості є психологічними новоутворення особистості підлітка.

У підлітковому віці загострюється потреба у дружбі, орієнтація на «ідеали» колективу. У спілкуванні з однолітками відбувається моделювання соціальних взаємовідносин, поступово набуваються навички оцінки наслідків своєї чи чиеїсь поведінки або моральних цінностей.

Головним стрижнем підліткових переживань є пошук сенсу життя. Нелегко їм на моральному роздоріжжі знайти правильну, розумну дорогу. Підліток потребує морального авторитету, який відповів би на всі його сумніви.

У підлітковому віці формується моральна думка, що є системою переконань, що призводить до якісних зрушень у всій системі потреб та прагнень підлітка. Під впливом світогляду, що розвивається відбувається ієрархізація в системі спонукань, в якій чільне місце починають займати моральні мотиви. Встановлення такої ієрархії призводить до стабілізації якостей особистості, визначаючи її спрямованість, і дозволяє людині в кожній конкретній ситуації зайняти властиву їй моральну позицію [17, с. 22].

Ще одне новоутворення, що виникає на етапі підліткового періоду життя, іменується самовизначенням. З суб'єктивної точки зору воно характеризується усвідомленням себе як члена суспільства і конкретизується в новій суспільно значущій позиції. Самовизначення відрізняється від простого прогнозування свого майбутнього життя, від мрій, пов'язаних з майбутнім. Воно ґрунтується на стійко сформованих інтересах та прагненнях суб'єкта, передбачає облік своїх можливостей і зовнішніх обставин, воно спирається на світогляд підлітка, який якраз формується, і пов'язане з вибором професії. Наприкінці перехідного періоду самовизначення характеризується не тільки розумінням самого себе, своїх можливостей і прагнень, але й розумінням свого місця в людському суспільстві та свого призначення в житті [17, с. 22].

Важливе значення має також самооцінка, яка являє собою оцінку підлітком самого себе: своїх якостей, можливостей, здібностей, особливостей своєї діяльності. Як зазначає Н.І. Пилат, «самооцінка формується в єдності двох чинників: раціонального (який відображає знання підлітка про себе) та (емоційного, що відображає те, як він сприймає і оцінює ці знання, в який загальний підсумок вони складаються. Отже, самооцінка підлітка відображає особливості усвідомлення ним своїх вчинків і дій, їх мотивів і цілей, уміння побачити й оцінити свої можливості і здібності» [18].

Особливості характеру спілкування з батьками, вчителями, однокласниками та друзями справляють значний вплив на самооцінку в підлітковому віці. Характер самооцінки визначає формування особистісних якостей. Адекватний рівень самооцінки формує впевненість у собі, самокритику, наполегливість, або навіть надмірну самовпевненість та впертість. У підлітків із адекватною самооцінкою зазвичай вищий соціальний статус, немає різких стрибків у навчанні. Підлітки з низькою самооцінкою схильні до депресії та песимізму.

Типи виховання та відносин батьків і підлітків також можуть бути причиною відхилень у поведінці та особистісному розвитку підлітка:

1. Емоційне відкидання. Зазвичай воно приховане. Байдужість до внутрішнього світу дитини, що маскується за допомогою перебільшеної турботи та контролю, безпомилково розпізнається дитиною.

2. Емоційне потурання. Дитина – центр всього життя дорослих, виховання йде на кшталт «кумира сім'ї». Любов тривожна і недовірлива, дитину демонстративно захищають від «кривдників». Враховуючи те, що винятковість такої дитини визнається лише домашніми, у неї будуть проблеми у відносинах з однолітками.

3. Авторитарний контроль. Виховання – головна справа життя батьків. Але головна виховна лінія проявляється у заборонах та маніпулюванні дитиною. Результат парадоксальний: виховного ефекту немає, навіть якщо дитина підкоряється: вона не може сама приймати рішення. Такий тип виховання тягне за собою одне з двох: або соціально неприйнятні форми поведінки дитини, або низьку самооцінку.

4. Потураюче невтручання. Дорослі, приймаючи рішення, частіше керуються настроєм, а не педагогічними принципами та цілями. Їхній девіз: менше клопоту. Контроль ослаблений, дитина сама вибирає собі компанії, приймає рішення [19, с. 135].

Одним із факторів ризику, який поглиблює проблеми в поведінці підлітка, може бути опікувальний, контролюючий стиль виховання в сім'ї [20, с. 24]. Самі ж підлітки оптимальною моделлю виховання вважають демократичне виховання, коли немає переваги дорослого.

Підсумовуючи все викладене вище, зазначимо, що підлітковий вік – це найбільш напружений період. Він знаменує собою перехід від дитинства до дорослості, і особливості його перебігу накладають відбиток на усе наступне життя. Тому підлітковий вік є ключовим етапом процесу розвитку молоді людини.

Окрім того, підлітковий вік – це важкий період психологічного дорослішання та статевого дозрівання особистості. У цей період підлітку притаманна сильна потреба у спілкуванні з однолітками. Важлива особливість

особистості підлітка – прагнення самоствердження, що виявляється у самостійності думок, суджень, рішень, у бажанні зайняти своє місце у суспільстві, і насамперед у середовищі однолітків. Тому велике значення у житті підлітків має колектив, у якому вони вчаться, займаються спортом або будь-якою іншою улюбленою справою. У підлітків яскраво виражені почуття колективізму, обов'язку та честі. Вони швидко засвоюють моральні норми та правила поведінки, прийняті в колективі однолітків, дорожать загальною думкою товаришів. До того ж, підлітковий вік традиційно вважається найважчим у виховному відношенні. Для підлітків властива, зокрема, підвищена конфліктність, а особистісний розвиток їх специфічний. Тому дуже часто вчителям та батькам нелегко знайти правильний підхід у спілкуванні з підлітками, але знаючи та враховуючи вікові особливості цього віку, завжди можна знайти шляхи вирішення фактично усіх проблемних питань, що мають місце на даному етапі розвитку особистості.

1.2. Аналіз основних психолого-педагогічних особливостей та проблем неповних сімей

Сім'я – це найперший соціальний інститут, який вносить великий вклад у процес соціалізації дитини і головна роль у цьому відведена саме батькам [21, с. 18]. Сучасна сім'я перебуває у стані кризи, яка виражається у вигляді таких процесів, як зниження життєвого рівня та здоров'я, різке підвищення кількості розлучень подружжя, побутова злочинність та зростання конфліктів у сім'ї, занепад народжуваності, зменшення педагогічного потенціалу тощо [22, с. 13].

Сім'я виступає вихідним соціокультурним простором, всередині якого задовольняються життєво важливі специфічні потреби людей, пов'язаних кровними та спорідненими зв'язками, а також здійснюється початковий процес виховання, і будь-яка деформація сім'ї може призвести до негативних наслідків.

Одним із типів деформації сім'ї вчені виділяють структурну деформацію. Це не що інше, як порушення структурної цілісності сім'ї, що пов'язується з відсутністю одного з батьків. Порушення структури сім'ї провокує конфліктність внутрішньосімейних відносин, знижує можливості батьків прищеплювати дітям позитивні соціальні якості, необхідні для становлення повноцінного члена суспільства.

Поняття неповної сім'ї є порівняно новим і тому ще до кінця не дослідженим науковцями. Так, дослідниця Р.В. Овчарова зазначає, що «функціонально неповна сім'я – це сім'я, котра складається з двох батьків і дітей/дитини, проте професійні чи інші причини залишають їм дуже мало часу для виховання дітей» [23, с. 48]. Схожої точки зору дотримуються і деякі українські науковці, зокрема, В.Г. Постовий, І. М. Трубавін та ін., але дехто даний вид сім'ї називає дистантним [24, с. 113], а дехто – «сім'єю-акордеоном» [25].

Під неповною сім'єю також розуміють:

«1) сім'ю, яка характеризується специфічною формою інституювання, порушенням внутрішньої структури і деформацією подружніх і батьківських стосунків;

2) категорії сімей, в яких дитина до 16 років проживає з одним із батьків, що несе за неї повну відповідальність. Нерідко в таких сім'ях декілька дітей» [26, с. 135].

Існування неповної сім'ї зумовлено в основному такими факторами:

- ✓ смертю одного з подружжя,
- ✓ поширеністю позашлюбної народжуваності,
- ✓ розлученнями,
- ✓ масовим виїздом на заробітки одного з годувальників тощо.

Що стосується першої причини, то в даний час її питома вага серед інших причин порівняно не така висока. В свою чергу, позашлюбна народжуваність займає чільне місце в утворенні неповної сім'ї; вона характеризується зростанням позашлюбних зв'язків серед молоді, чому сприяє ослаблення

контролю з боку сім'ї та держави, а також недолік у сфері сімейного та статевого виховання.

Так, однією з найбільш актуальних нині причин існування неповних сімей є високий процент розлучень. Зокрема, в Україні розпадається фактично кожен другий-третій шлюб. Майже половина розлучень припадає на перших чотири роки спільного подружнього життя [27, с. 89].

За твердженням талліннських науковців А. Келар і І. Еббер, сучасні шлюби, які ґрунтуються на почутті любові, дружби, симпатії, є далеко не такими стійкими, як шлюби за розрахунком, які більше були поширеними раніше [27, с. 89].

Характерними рисами неповної сім'ї є наступні:

- ✓ утруднене матеріальне становище членів сім'ї, бо така сім'я частіше за все є малозабезпеченою;
- ✓ порушено процес соціалізації дитини через відсутність повноцінного суб'єкта сімейного виховання;
- ✓ порушено формування психологічної статі дитини через неналежний розвиток уявлень про культуру спілкування між статями та соціальними ролями чоловіка (жінки), батька (матері);
- ✓ порушено право дитини на всебічний розвиток у сім'ї;
- ✓ відсутня можливість моральної регламентації поведінки членів сім'ї у різних життєвих ситуаціях;
- ✓ проблемним є формування почуття безпеки в сім'ї;
- ✓ часта емоційна нестабільність у сім'ї [27].

Науковець І. Кон зауважує, що «неповна сім'я створює певні труднощі у адекватній соціалізації дітей в сім'ї, однак відсутність одного з батьків не виключає можливості нормального розвитку дитини» [28, с. 26].

В свою чергу, вчена К. Суютинова, цитуючи А. Макаренка, зазначає: «Дуже болісно позначається на вихованні дитини, якщо батьки не живуть разом, якщо вони розійшлись» [29, с. 195].

Серед проблем неповних сімей у більшості випадків особливо гостро стоїть проблема економічного характеру (матеріальні труднощі, які мають такі сім'ї) [30].

Необхідність догляду за дитиною без допомоги з боку зумовлює таку ситуацію, коли навіть найдбайливіший батько/мати в неповній сім'ї, фізично не має достатньо часу для виховання своєї дитини. До того ж, специфічний спосіб життя неповної сім'ї відчутно відбивається на виховному процесі. У межах виховної діяльності одному з батьків складно здійснити повноцінний контроль за дитиною і в цілому впливати на її поведінку.

Важливо й те, що за відсутності одного з батьків дитина позбавлена можливості повноцінного формування стереотипу поведінки своєї статі. Так, за відсутності батька хлопчик не має можливості на найближчому прикладі спостерігати особливості чоловічої поведінки та мимоволі переймає жіночі риси. І для дівчинки мати у цій ситуації змушена поєднувати власну материнську роль та роль відсутнього батька.

Життя з одним з батьків вносить у виховання та розвиток дитини свої риси. Є.П. Єгорова вважає, що дефіцит чоловічого впливу в неповній сім'ї проявляється в наступному:

1) порушується гармонійний розвиток інтелектуальної сфери – аналітичні, математичні, просторові здібності страждають за рахунок більшого розвитку вербальних здібностей;

2) виробляється менш чіткий процес статевої ідентифікації;

3) утруднюється навчання підлітків навичкам спілкування з представниками протилежної статі;

4) формується надмірна прихильність до матері, тому що немає людини здатної «відірвати» дитину від матері і вивести її в ширше коло [30].

Отже, виховання дітей у неповних сім'ях здебільшого є ускладнене. Можна стверджувати, що виховний потенціал неповних сімей значно знижений у порівнянні з повними сім'ями через деформацію структури сім'ї, наявність труднощів та відхилень у вихованні дітей.

Однак, вважаємо, що неповна сім'я є лише фактором соціального ризику і не обов'язково, що така сім'я перейде до категорії соціально неблагополучних. В основному більшість неповних сімей успішно справляються зі своїми проблемами за рахунок мобілізації адаптивних здібностей та зовнішніх ресурсів. Отже, неповна сім'я, хоч і стикається з низкою об'єктивних труднощів, проте все ж має достатній потенціал для повноцінного виховання дітей – про це свідчить досвід багатьох благополучних неповних сімей. Лише деякі неповні сім'ї за умов кризи соціально-економічного становища країни стають неблагополучними, і тоді необхідна допомога з боку держави та фахівців соціальних служб.

Таким чином, сім'я є першоосновою суспільства, адже в ній найбільше формуються та розвиваються особистісні риси батьків, дітей та інших членів родини, втілюються природні потреби, виникають цінності, мотиви поведінки, а також відбувається соціалізація її членів. Вона посідає найважливіше місце серед факторів, що зумовлюють поведінку особистості. Серед основних причин появи і постійного збільшення кількості неповних сімей варто виділити: розлучення, смерть одного з подружжя, позашлюбну народжуваність, а також масовий виїзд на заробітки одного з годувальників.

Серед головних проблем неповної сім'ї можна виділити проблему відсутності внутрішньої гармонії, що дуже часто зумовлює виникнення різного роду психологічних проблем у її членів. Все це не означає, однозначно, що неповна сім'я обов'язково є неблагополучною у виховному аспекті. Однак, зазначені проблеми можуть виникнути у неповній сім'ї з більшою ймовірністю, ніж у повній, але з цього зовсім не випливає, що вони обов'язково виникнуть. У ряді випадків психологічна атмосфера сім'ї досить сприятлива і не створює труднощів у формуванні здорової особистості. Буває і навпаки: у формально повній, але емоційно неблагополучній сім'ї дитина стикається з більш серйозними психологічними проблемами. Вважаємо, що такі сім'ї потребують допомоги та підтримки, в першу чергу, від держави для того, щоб повноцінно реалізовувати визначені суспільством функції.

1.3. Особливості впливу неповної сім'ї на психологічний розвиток та соціалізацію сучасного підлітка

В умовах сучасної кризи сімейних відносин, збільшення кількості дітей, які перебувають в умовах неповних сімей (за даними науковців, більше 90 відсотків дітей до повноліття певний період проживають в умовах різних типів неповних сімей – осиротілих більше 11 %, позашлюбних – 20-25 %, розлучених – близько 50 %, дистантних – більше 10 %), зростає необхідність державної турботи про зміцнення сім'ї, налагодження спеціального супроводу таких сімей [31, с. 224]. Хоча і було виявлено, що діти з неповних сімей зазнають більше труднощів порівняно з дітьми з повних сімей, відзначається, що і в неповній сім'ї розвиток дитини може бути цілком нормальним [31, с. 225]. Інакше кажучи, батьківська відсутність не є згубною сама по собі.

Загальновідомо, що за всіх часів суспільство очікувало від сім'ї виконання своїх безпосередніх функцій, основними з яких були та залишаються – репродуктивна і виховна. А виховання, як відомо, носить двосторонній характер. У неповній сім'ї процес виховання зазвичай деформовано. Обмежені виховні можливості неповної сім'ї породжені факторами матеріального, педагогічного та морально-психологічного характеру.

Діти, що пережили розлучення батьків, піддаються більшому ризику зіткнутися з психологічними проблемами, ніж діти з повних сімей. У неповних сім'ях частіше, ніж у звичайних сім'ях, присутні авторитарні або занадто ліберальні відносини [32, с. 25]. Розлучення батьків змушує підлітка по-новому поглянути на себе і на своїх батьків. Його власне «Я» сильно страждає в такій ситуації – особливо, коли підліток починає звинувачувати себе за те, що трапилося в родині [33, с. 215].

У підлітків, які пережили розлучення батьків, може виникати дуже раннє, надмірне прагнення до автономії, незалежності від батьків, самостійності, що може призводити до майбутніх конфліктів в сім'ї [34].

Деякі автори відзначають, що «підліткам з нездоровою, не функціональною індивідуалізацією властиві відособленість, відхід у себе, імпульсивна поведінка, відторгнення від сім'ї і суспільних норм і потенційна схильність до суїциду. Також встановлено, що чим менше в родині відбувається конфліктів, тим більше підлітки просуваються у напрямку до психологічної зрілості, тобто розвитку автономії і індивідуалізації» [34].

В рамках виховної діяльності одному з батьків не вдається здійснювати повноцінний контроль за дітьми та загалом впливати на їх виховання. Цьому сприяє низка об'єктивних причин. По перше, руйнується звична тріада в сім'ї: «батько, мати та дитина». По-друге, мати (батько) можуть відчувати провину перед дитиною. По-третє, дитина вважає одного з батьків винним у втраті іншого. Нарешті, четверта та головна причина – надмірна зайнятість на роботі, яка не дозволяє приділяти дітям достатньо уваги, адже турбота про виховання дитини у неповній сім'ї – це, перш за все, турбота про створення необхідних матеріально-побутових умов життя [35, с. 108].

Переважає більшість соціальних та психологічних характеристик підлітків, які виховуються в неповній сім'ї, свідчить про негативний характер наслідків, що впливають на особистість підлітка. Так, всі без винятку фахівці, які працюють з наслідками розпаду сім'ї, відзначають високий рівень тривожності, що властивий підліткам. Загострене занепокоєння про здоров'я близьких пояснюється їх побоюваннями втратити єдиного, хто залишився з ними із батьків. Друга група причин тривожності підлітків пов'язана з їх особистісними проблемами. Формується висока тривожність, пов'язана з необхідністю будувати стосунки з кожним з батьків окремо, не вступати в конфлікт лояльності, тобто не демонструвати своїх переваг щодо того чи іншого з батьків.

Отже, можна стверджувати, що виховання у неповній сім'ї впливає на самооцінку тривожності у підлітків (вони мають дуже високий рівень особистісної тривожності).

У підлітків із неповних сімей більш виражені показники низької самооцінки, що тісно пов'язано із спробами батьків сформувати в дитини

здатність до акомадації, тобто пристосувальної поведінки. Це виявляється у таких вимогах до підлітка, як слухняність, вміння підлаштовуватися.

Ю.В. Сербалюк та В.І. Співак зазначають, що «неповна родина, що утворилася після розлучення, представляє фактор ризику для розвитку особистості. Вплив неповної родини залежить від осмислення батьками її значення і від афективного забарвлення переживання цього факту. Відсутність батька в родині може стати причиною формування в дитини перекрученої Я-концепції, низької самооцінки і самосприйняття, низького або завищеного рівня домагань, неадекватної рольової ідентифікації, високого рівня тривожності, схильності до неврозів, страхам, сором'язливості і тривожності у відносинах з однолітками, почуттю непевності й особистісної несформованості, нарешті викликати труднощі при створенні власної родини» [36, с. 367].

Науковці О.О. Смірнова і В.С. Собкін говорять про те, що «дітям з неповних сімей бракує упевненості в собі і рішучості в діях і вчинках; здібності легко встановлювати контакти і тривало підтримувати їх на взаємоприйнятному рівні; гнучкості і невимушеності в стосунках [37, с. 23-25].

В свою чергу, Л.Д. Столяренко веде мову про те, що «психологічний клімат неповної сім'ї багато в чому визначається хворобливими переживаннями, що виникли внаслідок відсутності одного з батьків» [38].

Н.С. Ярош та М.В. Розумна вважають, що для підлітків з неповних сімей властиві пасивні форми поведінки, спрямовані на зняття напруги, а також протест у стресових ситуаціях [39].

Соціальна ситуація розвитку підлітків із неповних сімей має свої особливості, що накладають відбиток на поведінковий аспект. Як показує статистика, діти з неповних сімей схильні до девіантної поведінки, і мають стійку тенденцію до скоєння правопорушень [40].

Соціалізація – це складний процес, що відбувається протягом усього життя людини. Існує безліч визначень поняття «соціалізація». У соціальній педагогіці соціалізація розглядається як двосторонній процес безперервної передачі суспільством та розуміння індивідом протягом усього життя соціальних норм,

морально-моральних цінностей та зразків поведінки, які сприяють успішному функціонуванню індивіда в даному суспільстві [41, с. 139]. У підлітковому віці найчастіше соціалізація буває утруднена через фізичну та психічну перебудову організму. Дивлячись на підлітка, можна побачити зміни у зовнішності: нескладність, непропорційність частин тіла, незграбність рухів.

Виділимо такі особливості соціалізації підлітка в неповній сім'ї [42, с. 80]:

1. Велика емоційна нестабільність, тривожність, пасивність, підвищена емоційна чутливість, недоліки психічного розвитку підлітка.

2. Складнощі у формуванні статевої ідентифікації.

3. Проблеми в інтелектуальному розвитку.

4. Проблеми при оволодінні підлітком соціальними нормами.

5. Складнощі при формуванні фундаментальних ціннісних орієнтів підлітка, що визначають його стиль життя, цілі, життєві устремління, плани тощо.

6. Надмірна самостійність підлітка, що часто має негативні наслідки.

Дослідниця У.Я. Тарновська-Яковець виявила особливості соціалізації підлітків із неповних сімей, що полягають у нестійкому, дрейфуючому характері [43, с. 7].

Вчена Я.М. Раєвська довела, що «внаслідок тривалої відсутності одного з батьків виникають відхилення в емоційній сфері підлітків, які негативно позначаються на їхній поведінці» [44].

За даними К.Б. Зуєва [45], у підлітків з повних і неповних сімей існують відмінності в індивідуально-особистісних характеристиках, які мають незначний характер і мають специфіку залежно від статі підлітка.

Деякі дослідження наочно демонструють, що у виховання в неповній сім'ї є і свої позитивні сторони. І.Ф. Дементьєва наводить такі результати, проведеного нею опитування [35]: на етапі вибору професії діти з неповних сімей виявляють більший практичний розрахунок та менше романтичних поривів, ніж діти із повних сімей. Свідченням цього можуть служити їх більш високі вимоги до оплати праці, гарантії від безробіття, екологічної безпеки. Особливо слід

відзначити прагнення дітей, чиї батьки розлучилися, до самостійної роботи: хлопчики з неповних сімей прагнуть мати самостійну роботу, не пов'язану з регламентом і не підвітну будь-кому. Прагнення самосвідомості свідчить про вищу соціальну зрілість цих дітей, про їх більш ранню особистісну ідентифікацію. Неповна сім'я хоч і стикається з низкою об'єктивних труднощів, але має достатній потенціал для повноцінного виховання дітей.

Таким чином, у підлітків із повних та неповних сімей існують відмінності в індивідуально-особистісних характеристиках. Відмінності мають незначний характер і мають свою специфіку залежно від статі підлітка. Відсутність одного з батьків накладає відбиток на становлення особистості підлітка. Для того, щоб не формувалися протиріччя у вихованні підлітка, дуже важливо, щоб батько та мати взаємодіяли у процесі виховання. Показник ідентифікації дітей зі своїми батьками – один із основних критеріїв ефективності сімейного виховання, за якого підліток висловлює прийняття моральних та ідеологічних норм своїх батьків.

Висновки до першого розділу

Підводячи підсумки першого розділу, варто зазначити наступне.

Підлітковий вік – це найбільш напружений період. Він знаменує собою перехід від дитинства до дорослості, і особливості його перебігу накладають відбиток на усе наступне життя. Тому підлітковий вік є ключовим етапом процесу розвитку молодого людини.

Окрім того, підлітковий вік – це важкий період психологічного дорослішання та статевого дозрівання особистості. У цей період підлітку притаманна сильна потреба у спілкуванні з однолітками. Важлива особливість особистості підлітка – прагнення самоствердження, що виявляється у самостійності думок, суджень, рішень, у бажанні зайняти своє місце у суспільстві, і насамперед у середовищі однолітків. Тому велике значення у житті підлітків має колектив, у якому вони вчаться, займаються спортом або будь-якою іншою улюбленою справою. У підлітків яскраво виражені почуття колективізму, обов'язку та честі. Вони швидко засвоюють моральні норми та правила поведінки, прийняті в колективі однолітків, дорожать загальною думкою товаришів. До того ж, підлітковий вік традиційно вважається найважчим у виховному відношенні. Для підлітків властива, зокрема, підвищена конфліктність, а особистісний розвиток їх специфічний. Тому дуже часто вчителям та батькам нелегко знайти правильний підхід у спілкуванні з підлітками, але знаючи та враховуючи вікові особливості цього віку, завжди можна знайти шляхи вирішення фактично усіх проблемних питань, що мають місце на даному етапі розвитку особистості.

Встановлено, що сім'я є першоосновою суспільства, адже в ній найбільше формуються та розвиваються особистісні риси батьків, дітей та інших членів родини, втілюються природні потреби, виникають цінності, мотиви поведінки, а також відбувається соціалізація її членів. Вона посідає найважливіше місце серед факторів, що зумовлюють поведінку особистості. Серед основних причин появи і постійного збільшення кількості неповних сімей варто виділити: розлучення,

смерть одного з подружжя, позашлюбну народжуваність, а також масовий виїзд на заробітки одного з годувальників.

Серед головних проблем неповної сім'ї можна виділити проблему відсутності внутрішньої гармонії, що дуже часто зумовлює виникнення різного роду психологічних проблем у її членів. Все це не означає, однозначно, що неповна сім'я обов'язково є неблагополучною у виховному аспекті. Однак, зазначені проблеми можуть виникнути у неповній сім'ї з більшою ймовірністю, ніж у повній, але з цього зовсім не випливає, що вони обов'язково виникнуть. У ряді випадків психологічна атмосфера сім'ї досить сприятлива і не створює труднощів у формуванні здорової особистості. Буває і навпаки: у формально повній, але емоційно неблагополучній сім'ї дитина стикається з більш серйозними психологічними проблемами. Вважаємо, що такі сім'ї потребують допомоги та підтримки, в першу чергу, від держави для того, щоб повноцінно реалізовувати визначені суспільством функції.

Переконалися, що у підлітків із повних та неповних сімей існують відмінності в індивідуально-особистісних характеристиках. Відмінності мають незначний характер і мають свою специфіку залежно від статі підлітка. Відсутність одного з батьків накладає відбиток на становлення особистості підлітка. Для того, щоб не формувалися протиріччя у вихованні підлітка, дуже важливо, щоб батько та мати взаємодіяли у процесі виховання. Показник ідентифікації дітей зі своїми батьками – один із основних критеріїв ефективності сімейного виховання, за якого підліток висловлює прийняття моральних та ідеологічних норм своїх батьків.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ, ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПО ВИВЧЕННЮ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ ІЗ НЕПОВНИХ СІМЕЙ

2.1. Вибір методик та організація дослідження по вивченню психологічних особливостей підлітків із неповних сімей

Після з'ясування теоретичних аспектів психологічних особливостей підлітків із неповних сімей, на другому етапі було проведено емпіричне дослідження по вивченню психологічних особливостей підлітків із неповних сімей.

Метою цієї частини бакалаврської роботи є виявлення психологічних особливостей підлітків із неповних сімей на основі проведення порівняльного аналізу з відповідними психологічними особливостями підлітків з повних сімей. На основі цього було виділено наступні завдання:

- 1) здійснити вибір методик та організація дослідження по вивченню психологічних особливостей підлітків із неповних сімей;
- 2) проведення емпіричного дослідження по вивченню психологічних особливостей підлітків із неповних сімей та здійснення аналізу його результатів;
- 3) розробка рекомендації та пропозиції щодо вирішення проблемних питань, що стосуються психологічних особливостей підлітків із неповних сімей.

Для досягнення поставленої мети, вирішення окреслених завдань та задля практичної перевірки гіпотези даного дослідження були використані теоретичні (аналіз, синтез, індукція, дедукція, дослідження психологічної літератури та узагальнення статистичної інформації) та емпіричні методи (експеримент, бесіда, тестування, математико-статистичні методи обробки отриманих даних тощо).

Експериментальною базою дослідження виступив Ліцей «Сихівський» Львівської міської ради (79070, м. Львів, вул. Гната Хоткевича, 48; тел. 8(0322) 22-28-45; e-mail: sykhivska@gmail.com).

У емпіричному дослідженні по вивченню психологічних особливостей підлітків із неповних сімей взяли участь підлітки 8-10-х класів у кількості 50 осіб: 25 підлітків із неповних сімей (13 хлопців і 12 дівчат) та 25 підлітків із повних сімей (12 хлопців і 13 дівчат). Вибірка репрезентативна.

Середній вік осіб, що взяли участь в дослідженні – 15 років.

Задля отримання всебічних, комплексних та максимально точних результатів нашого емпіричного дослідження психологічних особливостей підлітків із неповних сімей, було підібрано наступні методики дослідження:

- методика транзактного аналізу Е. Берна;
- методика діагностики показників і форм агресії А.Басса, А Дарки;
- тест «Сімейна соціограма» Є.Г. Ейдемільера;
- методика діагностики рівня самооцінки особистості Г.М. Казанцевої;
- багатофакторний опитувальник Р. Кеттелла;
- методика дослідження рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера;
- методика В.В. Бойко «Домінуючі стратегії психологічного захисту у спілкуванні».

Так, для дослідження поведінки підлітків з повних та неповних сімей при контакті з оточуючими, а також з метою визначення та співставлення соціально-психологічної зрілості для було використано *методику транзактного аналізу Е. Берна* [47].

Транзактний аналіз – це абсолютно новий оригінальний погляд на поведінку людини, в основі якого лежать неусвідомлювані, запрограмовані ролі, які вона відіграє впродовж усього свого життя. Важливо зазначити, що з віковими особливостями его-стани не пов'язані. Означений аналіз використовується з метою визначення соціально-психологічної зрілості особистості.

Транзактний аналіз Еріка Берна виходить із того положення, що транзакція – одиниця акту спілкування, протягом якої співрозмовники перебувають у одному з трьох станів «Я» або ж «его-станів». У процесі взаємодії можуть

більшою чи меншою мірою проявлятися такі стани людини: «Батько», «Дорослий», «Дитина». Ці стани супроводжують індивідів усе життя [48; 49].

За Берном, особистість активізує різні стани в залежності від ситуації: «дитина», якщо вона здорова, то радіє життю і мріє, «батько» не дає зробити дурниць під впливом емоцій, а «дорослий» пам'ятає, приймає логічно обмірковані рішення.

Найчастіше, одна з ролей у людини є яскраво вираженою. До того ж, переважаюча роль в підлітків одночасно є показником рівня їх соціально-психологічної зрілості.

В рамках даного дослідження, було використано тест «Особиста егограма», побудований на основі методики транзактного аналізу Еріка Берна (Додаток Б).

Задля аналізу отриманих на основі даного тесту даних, було використано опис его-станів, отриманих за результатами тесту «Особиста егограма», побудований на основі методики транзактного аналізу Е. Берна (Додаток В).

Методика Басса-Дарки – найбільш відома діагностична процедура вивчення агресивних проявів особистості. Її перевагою є високий рівень формалізації, який дозволяє проводити оперативну діагностику агресивних проявів у підлітків з кількісно вираженим результатом (Додаток Г).

Процедура проведення методики:

Учні одержують аркуші паперу й прослухують наступну інструкцію: «Вам будуть зачитуватися твердження, які можуть як відповідати, так і не відповідати вашій думці. Якщо ви згодні із твердженням, то під відповідним номером позначте – «+», якщо не згодні, то – «-». Після чого підліткам були зачитані по черзі 75 питань опитувальника.

Відповідь оцінюється за восьми шкалами відповідно до ключа. Нормою агресивності є величина її індексу, що дорівнює 21 ± 4 , а ворожості – $6-7 \pm 3$. При цьому звертається увага на можливість досягнення певної величини, що показує ступінь прояву агресивності. При цьому звертається увага на можливість досягнення певної величини та визначення ступеня агресивних показників.

Використовуючи цей прийом, слід пам'ятати, що агресивність як властивість особистості та агресію як поведінку можна розуміти в контексті психоаналізу з точки зору мотиваційних потреб особистості.

Опитувальник досліджує наступні види реакцій:

- 1) Фізична агресія – використання фізичної сили проти іншої людини.
- 2) Непряма агресія – агресія, в обхід спрямована на іншу особу або ні на кого не спрямована.
- 3) Роздратування – готовність до прояву негативних почуттів при найменшому збудженні.
- 4) Негативізм – опозиційна манера в поведінці від пасивного опору до активної боротьби проти встановлених вимог, звичаїв та законів.
- 5) образа – заздрість і ненависть до всіх отосуючих за реальні і вигадані вчинки.
- 6) Підозрілість – у діапазоні від недовіри й відстороненості стосовно людей до переконання в тому, що інші планують і приносять шкоду.
- 7) Вербальна агресія – вираження негативних почуттів як через форму (крик, вереск), так і через зміст словесних відповідей (прокльони, погрози).
- 8) Почуття провини – виражає можливе переконання суб'єкта в тому, що він є поганою людиною, від якої йде зло, а також відчуття докорів сумління [50].

Тест «Сімейна соціограма» Є.Г. Ейдемільера дозволяє виявити місце підлітка в системі міжособистісних відносин і, крім того, визначити характер комунікацій в сім'ї – прямий або опосередкований.

Для проведення тесту підліткам видають бланки: на кожному бланку намальований круг діаметром 110 мм.

Авторами запропоновані критерії, за якими виробляється оцінка результатів тестування:

- 1) число членів родини, що потрапили в площу круга;
- 2) величина кружків;
- 3) розташування кружків відносно один одного;
- 4) дистанція між ними.

Дана методика дозволяє прояснити особливості взаємин у різному сімейному контексті, а також визначити оптимальні, з погляду членів сім'ї, і реальні системи взаємин [51].

Діагностика рівня самооцінки особистості Г.М. Казанцевої має на меті діагностувати рівень самооцінки. Метод побудований у формі традиційної анкети (Додаток Д).

Методика пропонує певну кількість тверджень до яких варто обрати один з трьох варіантів відповідей: «так» (+), «ні» (-), «не знаю» (?), які відповідають власній поведінці в аналогічній ситуації. Підраховується кількість позитивних відповідей (+), спочатку за непарними номерами, а потім за парними. Від першого результату віднімається другий. Кінцевий результат знаходиться в інтервалі від -10 до +10.

Інтерпретація: від -10 до -4 свідчить про занижену самооцінку; від -3 до +3 – про адекватну самооцінку; від +4 до +10 – про завищену самооцінку.

Дана методика проводилась нами в онлайн-режимі за посиланням: (URL: <https://onlinetestpad.com/ua/test/1043905-metodika-viznachennya-rivnya-svoei-samoocinki-rozroblena-gm-kazancevoyu>) [52].

При дослідженні особливостей характеру та побудови профілю особистості підлітків з неповних та повних сімей було використано *багатофакторний опитувальник Р. Кеттелла* [53; 54], в якому основну увагу було звернено на фактор С (емоційна нестабільність – стабільність), фактор G (низьке суперего – високе суперего), та фактор Q2 (залежність від групи – самодостатність).

Обраний нами 16 факторний особистісний опитувальник Р.Б. Кеттелла (форма С) дозволяє з'ясувати особливості характеру, нахилів та інтересів особистості.

Теоретичною та методологічною основою розробленого тесту є факторний аналіз особистості підлітка. В результаті дослідження за допомогою даного опитувальника особистість підлітка з неповної та повної сім'ї описується 16-ма фундаментально незалежними та психологічно змістовними факторами. Кожен

фактор має умовну назву та передбачає стійкий ймовірнісний зв'язок між окремими рисами особистості. Отже, особистість підлітка описується як така, що складається із стабільних, стійких, взаємозалежних елементів (властивостей, рис, ознак, характеристик), що визначають її внутрішню сутність, а також відображає ймовірнісну модель індивідуально-психологічних властивостей його особистості та демонструє індивідуальну своєрідність конкретної особистості, що дозволяє з більшою часткою ймовірності прогнозувати реальну поведінку підлітків із повних та неповних сімей у певних життєвих ситуаціях.

Отже, опитувальник Кеттелла – це одна з найбільш відомих багатофакторних методик, створена в рамках об'єктивного експериментального підходу до дослідження особистості. Відмінності у поведінці підлітків пояснюються відмінностями у рівні вираження певних особистісних характеристик, пов'язаних, зокрема, і з належністю підлітка до певного типу сім'ї (повної чи неповної).

Враховуючи, що багатофакторний опитувальник Р. Кеттелла є дуже об'ємним: включає перелік питань (Форма А, В – включає 187 питань, форма С, D – 105 питань відповідно), а також ключів до нього, бланку для відповідей, алгоритму інтерпретації факторів опитувальника та інших допоміжних засобів, нами було прийнято рішення провести його в режимі «онлайн» за розробленою формою. Це дало змогу зробити його значно простішим та витратити менше часу для підлітків, які його проходили, а для нас забезпечило зручність в інтерпретації результатів.

Окремо зазначимо, що таких розроблених форм для проходження опитувальника в мережі Інтернет існує декілька, однак ми, опробувавши їх всі спочатку самостійно, обрали, на нашу думку, найкращу – Тест Кеттелла, 16PF / Форма С (URL: <https://psytests.org/cattell/16pfC-run.html>) [55].

Для даного дослідження форма С обрана тому, що вона порівняно з іншими формами, зокрема з формою А, має ряд переваг.

По-перше, вона проводиться за більш короткий час (30-40 хв), що робить її зручною для групового експерименту. У формі С питання сформульовані

таким чином, щоб надати методиці вигляд проміжної між самооцінною та проєктивною, забезпечуючи цим і більш адекватні відповіді респондентів.

Форма С опитувальника Кеттелла складається з 105 питань. В результаті обробки отриманих відповідей отримують оцінки 17-ти полярних факторів особистості, у тому числі фактора самооцінки підлітків [54].

Перед початком його проходження, підліткам було надано інструкцію для ознайомлення задля уникнення потенційних помилок під час його проходження (Додаток Ж).

Для діагностики рівня суб'єктивного контролю підлітків з повних та неповних сімей обрано *методику дослідження рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера*, яка дає змогу діагностувати локалізацію контролю над подіями, іншими словами – рівень особистої відповідальності підлітка.

Методика містить 7 шкал у вигляді переліку з 44 тверджень. Респондент послідовно читає твердження та висловлює своє ставлення до кожного пункту, використовуючи 7-ми бальну шкалу оцінок від -3 («повністю не згоден») до +3 («повністю згоден»). Бали заносяться респондентом у реєстраційний бланк. Тестування може проводитися як індивідуально, так і в групі. В останньому випадку необхідно вжити заходів, що виключають вплив на відповіді інших учасників [56, с. 128].

Оскільки проведення тестування за методикою дослідження рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера нами проводилося вже в умовах Російського воєнного вторгнення та територію нашої держави, то було прийнято рішення його провести в онлайн-режимі у вигляді заповнення форми (URL: <https://psytests.org/personal/usk-run.html>) [57].

Перед проходженням тесту підлітків було ознайомлено з інструкцією (Додаток К).

Задля дослідження комунікативних навичок підлітків із неповних сімей та стратегії їх психологічного захисту у спілкуванні, нами було обрано *методику В.В. Бойко «Домінуючі стратегії психологічного захисту у спілкуванні»*.

За допомогою даної методики можна діагностувати провідну стратегію захисту у спілкуванні.

Респондентам було запропоновано два варіанти його проходження:

1) в онлайн-режимі у вигляді заповнення форми (URL: <https://psyttests.org/boyko/defence1.html>) [58].

2) викладеного на друкованих аркушах паперу тесту відповідно до методики В.В. Бойко, шляхом обведення потрібного варіанту олівцем чи кульковою ручкою. Користувалися україномовною версією даного тесту, викладеного у посібнику М.О. Кононець [59, с. 33-38].

Інструкція, обробка та інтерпретація результатів тесту по методиці В.В. Бойко «Домінуючі стратегії психологічного захисту у спілкуванні» викладені в Додатку М.

Таким чином, в даному підрозділі ми детально описали організацію та обраний нами методичний інструментарій дослідження по вивченню психологічних особливостей підлітків із неповних сімей. В наступному підрозділі буде описано особливості проведення та аналіз результатів дослідження по вивченню психологічних особливостей підлітків із неповних сімей, перевірено їх відповідність меті і завданням дослідження, а також дано власну оцінку їх об'єктивності.

2.2. Проведення та аналіз результатів дослідження по вивченню психологічних особливостей підлітків із неповних сімей

Респондентам було запропоновано пройти різні тести, які побудовані на відповідних їм методиках (методика транзактного аналізу Е. Берна; методика діагностики показників і форм агресії А.Басса, А Дарки; тест «Сімейна соціограма» Є.Г. Ейдеміллера; методика діагностики рівня самооцінки особистості Г.М. Казанцевої; багатофакторний опитувальник Р. Кеттелла;

методика дослідження рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера; методика В.В. Бойко «Домінуючі стратегії психологічного захисту у спілкуванні»).

Зазначимо, що деякі з методик втілювалися очно, а деякі – дистанційно. Останнє пов'язано з двома основними причинами:

1) це значно простіше, зручніше та ефективніше для респондентів, а також це дозволило нам оптимізувати витрати часу;

2) у зв'язку з тим, що з 24 лютого 2022 року відбулося російське вторгнення на територію нашої держави, і час проведення нашого дослідження припав саме на цей період.

Після дистанційної реалізації відповідних методик, підлітки направляли їх результати на нашу електронну пошту. Бланки з результатами опитувань, реалізованих нами в очній формі у середовищі школи, збиралися, систематизувалися і аналізувалися в сукупності з іншими, проведеними дистанційно.

Для математичної обробки результатів проведеного дослідження використовували власні обрахунки та інші математичні дії (переведення у відсотки, побудова діаграм тощо). В рамках математичної обробки результатів важливим показником є те, аби жодна з часток не дорівнювала нулю, інакше може мати місце допущення помилки в ході дослідження або ж причиною цього може стати недостатнє число залучених до експерименту респондентів.

Далі охарактеризуємо та проаналізуємо результати кожної з методик окремо для підлітків з повних та неповних сімей. Після чого зіставимо і порівняємо отримані результати, зробимо висновки.

1. Методика транзактного аналізу Е. Берна.

За тестом «Особиста егограма» на основі методики транзактного аналізу Еріка Берна, нами було одержано наступні результати:

а) для підлітків з повних сімей:

- Его-стан «критикуючий (контролюючий) батько» – 2 особи (1 хлопець і 1 дівчина);
- Его-стан «дбайливий батько» – 4 особи (2 хлопці і 2 дівчини);

- Его-стан «дорослий» – 10 осіб (5 хлопців і 5 дівчат);
- Его-стан «вільна дитина» – 7 осіб (3 хлопці і 4 дівчини);
- Его-стан «адаптивна дитина» – 2 особи (1 хлопець і 1 дівчина).

Відобразимо це графічно на рис. 2.1.

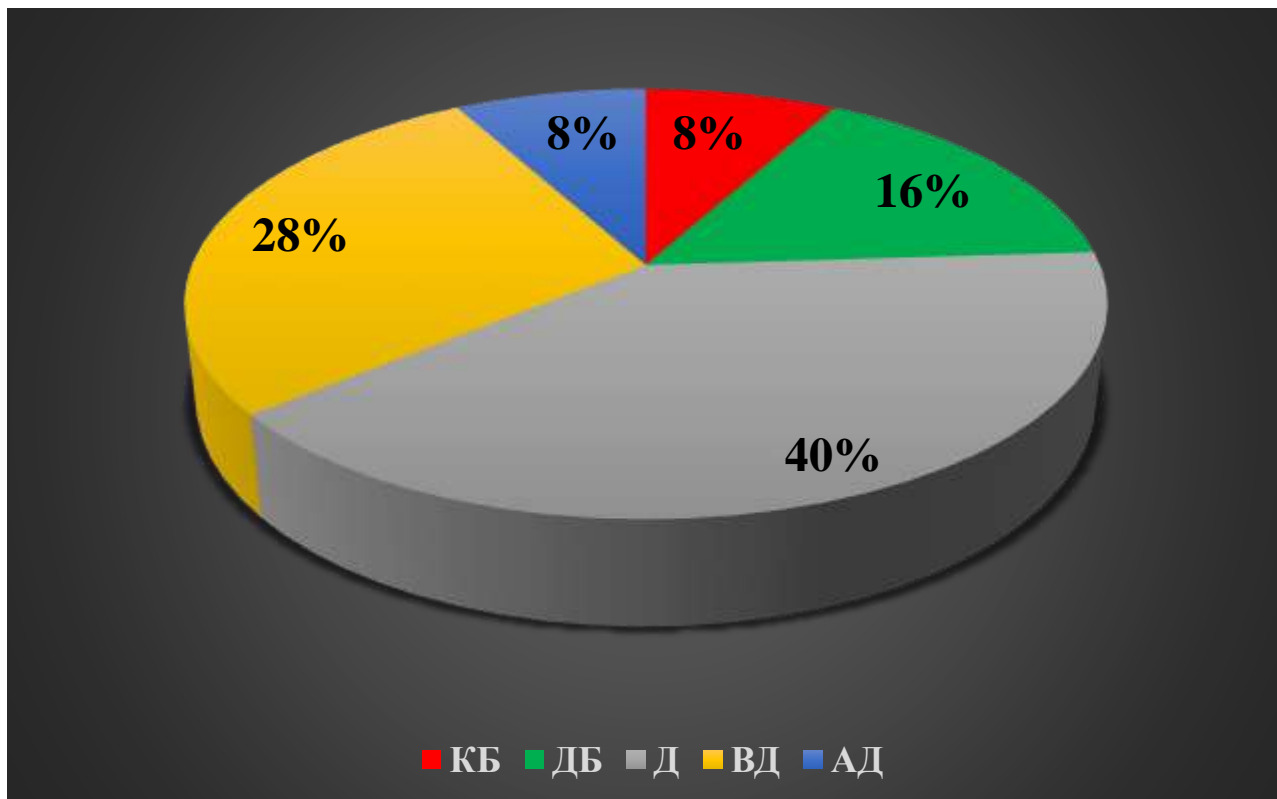

Рис. 2.1. Відсоткове співвідношення Его-станів підлітків з повних сімей за методикою транзактного аналізу Е. Берна

Отже, домінуючим є Его-стан «дорослий» – 10 осіб або 40% відповідно. Цікаво, що за гендерним розподілом простежується збалансованість результатів.

Зазначимо, що «дорослий» – це єдиний раціональний его-стан; стан «Я можу!», не караю, як батько і не вимагаю, як дитина – обачливо ходжу золоту серединою, озброївшись дитячою допитливістю, творчістю та інтересом до життя, а також батьківською обережністю. Дорослий збирає інформацію, оцінює, доводить, планує. Розумний, логічний та об'єктивний. Саме внутрішній дорослий здатний адекватно оцінити будь-яку ситуацію та вибирати найкращу стратегію поведінки: він приймає рішення жити так, як хочеться, розуміючи наслідки свого вибору.

Він також означає адекватну поведінку особистості у життєвих ситуаціях, переважну спрямованість на результативність у справах; критичність в оцінках реальності; прийняття відповідальності за свої вчинки; високу моральну свідомість; емоційну самокерованість.

Що стосується его-стану «дитина», то він відповідає за емоції. Люди, в яких переважає дитячий стан, витрачають гроші нерационально. Можуть спустити останні кошти на щось швидкоплинне, що принесе задоволення тут і зараз, але створить проблеми з підтримкою життєдіяльності та якості життя в найближчому (а іноді й у віддаленому) майбутньому.

Отже, аналіз відповідей респондентів за цією методикою і їх співставлення з описом его-станів, викладених в Додатку В, дає змогу стверджувати, що належний рівень соціально-психологічної зрілості у підлітків із повних сімей (зрілі его-стани) сформований у 10 респондентів (40%). Наближеним до належного можна також вважати его-стан «вільна дитина», якому відповідають 7 респондентів (28%).

Тобто, приблизно у 68% підлітків із повних сімей сформований належний або близький до належного для їхнього віку рівень соціально-психологічної зрілості. Інші его-стани хоч і мають свої деякі позитивні риси, та по своїй суті не можуть вважатися такими, що характеризують належний рівень соціально-психологічної зрілості підлітків.

б) для підлітків з неповних сімей:

- Его-стан «критикуючий (контролюючий) батько» – 6 осіб (4 хлопці і 2 дівчини);
- Его-стан «дбайливий батько» – 3 особи (1 хлопець і 2 дівчини);
- Его-стан «дорослий» – 4 особи (2 хлопці і 2 дівчини);
- Его-стан «вільна дитина» – 3 особи (2 хлопці і 1 дівчина);
- Его-стан «адаптивна дитина» – 9 осіб (4 хлопці і 5 дівчат).

Відобразимо це графічно на рис. 2.2.

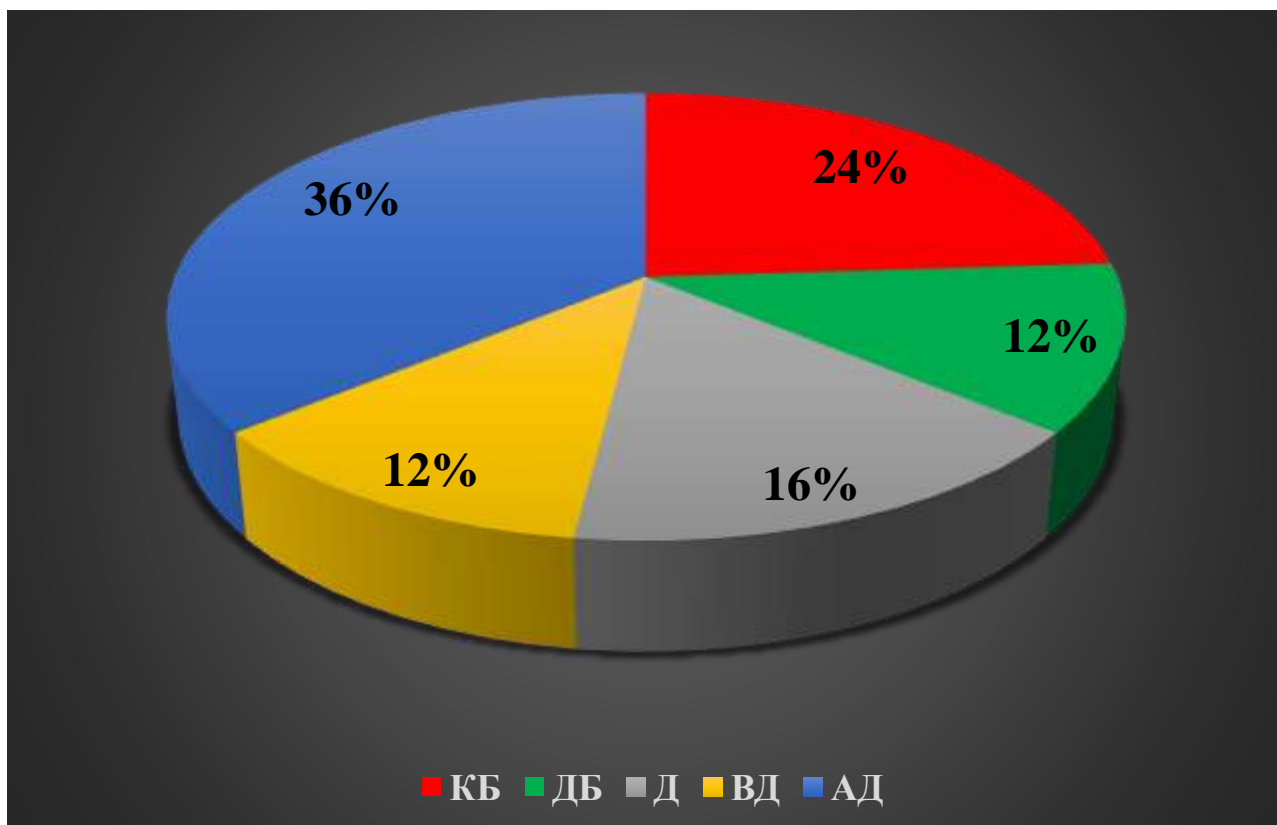

Рис. 2.2. Відсоткове співвідношення Ego-станів підлітків з неповних сімей за методикою транзактного аналізу Е. Берна

Отже, домінуючими є Ego-стан «адаптивна дитина» – 9 осіб або 36% відповідно. Ці підлітки потребують уваги та турботи. Вони безініціативно, затюкані «Батьком», що загрожує депресіями, втратою інтересу до життя в майбутньому.

в) порівняння результатів підлітків з повних та з неповних сімей:

Для кращої наочності, а отже і кращого розуміння психологічних особливостей підлітків з повних та з неповних сімей за цією методикою, порівняємо їх графічно на рис. 2.3.

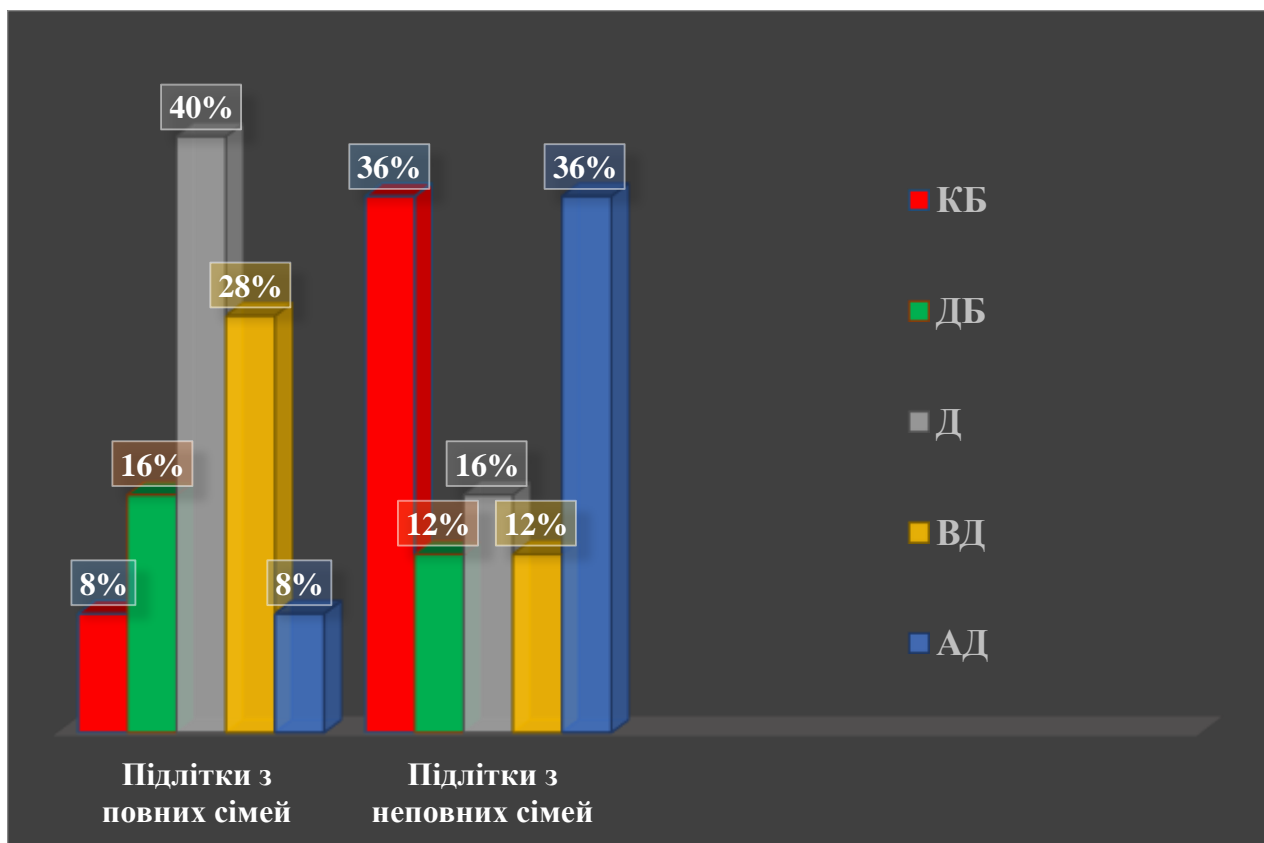

Рис. 2.3. Порівняння психологічних особливостей підлітків з повних та з неповних сімей за методикою транзактного аналізу Е. Берна

2. Методика діагностики показників і форм агресії А. Басса, А Дарки.

За методикою діагностики показників і форм агресії А. Басса, А Дарки було отримано наступні результати.

а) для підлітків з повних сімей:

Рівні агресивності підлітків з повних сімей:

- Високий – 24% (6 осіб: 4 дівчини і 2 хлопці);
- Середній – 52% (13 осіб: 6 дівчат і 7 хлопців);
- Низький – 24% (6 осіб: 3 дівчини і 3 хлопці).

Результати діагностики форм агресивних реакцій підлітків з повних сімей представимо в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Діагностика форм агресивних реакцій підлітків з повних сімей

Назва шкали	Високий	Середній	Низький	Домінуючі рівні
Фізична агресія	20%	28%	52%	Низький
Непряма агресія	48%	8%	44%	Високий
Роздратування	8%	68%	24%	Середній
Негативізм	20%	48%	32%	Середній
Образа	8%	20%	72%	Низький
Підозрілість	40%	28%	32%	Високий
Вербальна агресія	68%	20%	8%	Високий
Докори сумління, почуття провини	60%	28%	12%	Високий

б) для підлітків з неповних сімей:

Рівні агресивності підлітків з неповних сімей:

- Високий – 48% (12 осіб: 4 дівчини і 8 хлопців);
- Середній – 36% (9 осіб: 6 дівчат і 3 хлопці);
- Низький – 16% (4 особи: 2 дівчини і 2 хлопці).

Результати діагностики форм агресивних реакцій підлітків з неповних сімей представимо в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Діагностика проявів агресивних реакцій підлітків з неповних сімей

Назва шкали	Високий	Середній	Низький	Домінуючі рівні
Фізична агресія	48%	32%	20%	Високий
Непряма агресія	52%	24%	24%	Високий
Роздратування	64%	24%	12%	Високий

Негативізм	32%	40%	28%	Середній
Образа	44%	48%	8%	Середній
Підозрілість	36%	20%	44%	Низький
Вербальна агресія	68%	20%	12%	Високий
Докори сумління, почуття провини	60%	24%	16%	Високий

Дослідження форм агресивних реакцій у підлітків з неповних сімей показало, що серед високих показників переважає вербальна агресія (68%). Це говорить про прояви негативних почуттів як через форму (крик), так і через зміст словесних відповідей.

На другому місці роздратування (64%).

На третьому місці докори сумління та почуття провини. Це говорить про те, що почуття провини – виражає можливе переконання підлітка, що він являється поганою людиною, що погано вчиняє, а також відчуває докори сумління.

Серед низьких показників переважає підозрілість (44%).

в) порівняння результатів підлітків з повних та з неповних сімей:

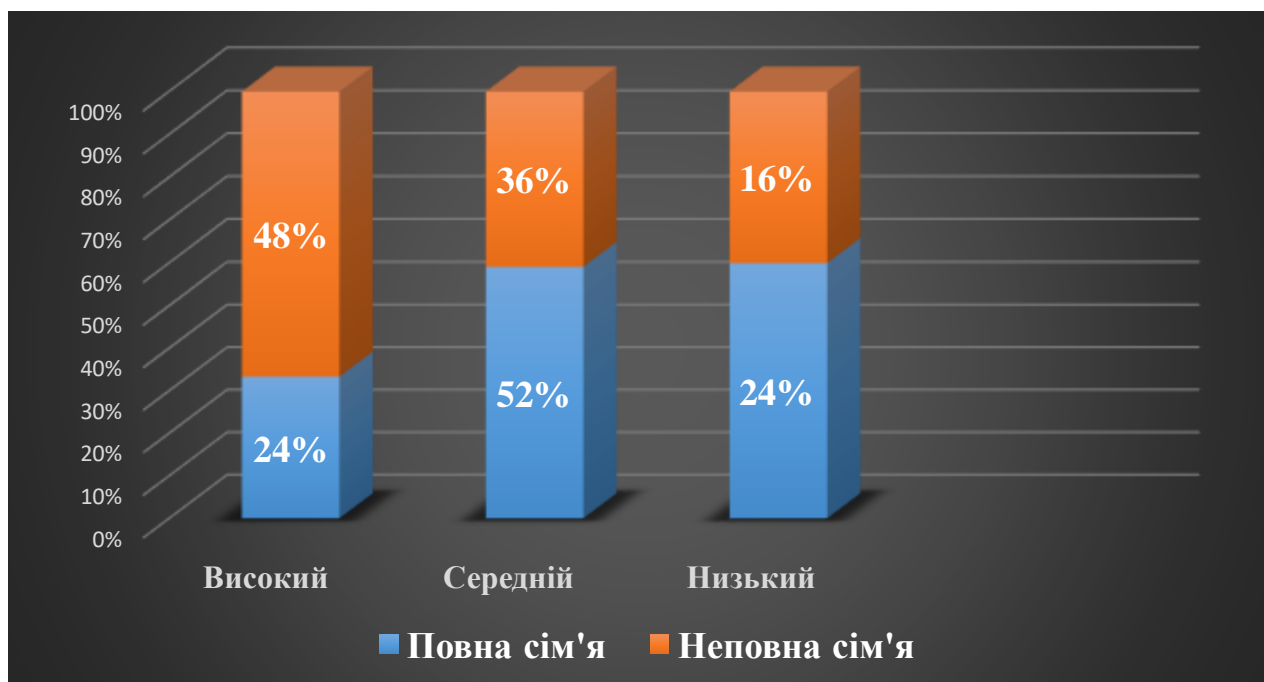

Рис. 2.4. Порівняння рівнів агресивності підлітків з повних та неповних сімей за методикою діагностики показників і форм агресії А. Басса, А Дарки

Аналіз отриманих даних показує, що підлітки обох груп є досить агресивні. Це можна пояснити тим, що у підлітків агресивна поведінка характеризується особливостями підліткового віку. Однак значно вищий рівень агресії простежується все ж у підлітків із неповних сімей. Зазначимо, що агресивна поведінка найбільш очевидна серед підлітків, які зазнають труднощів у житті через різні ситуації (наприклад, через відсутність одного з батьків). Ось чому рівень агресії підлітків з неповних сімей значно вищий, ніж у підлітків з повних сімей.

Також виявлено, що існують відмінності формах агресивних реакцій підлітків з повних та неповних сімей, які ми відобразимо на рис. 2.5.

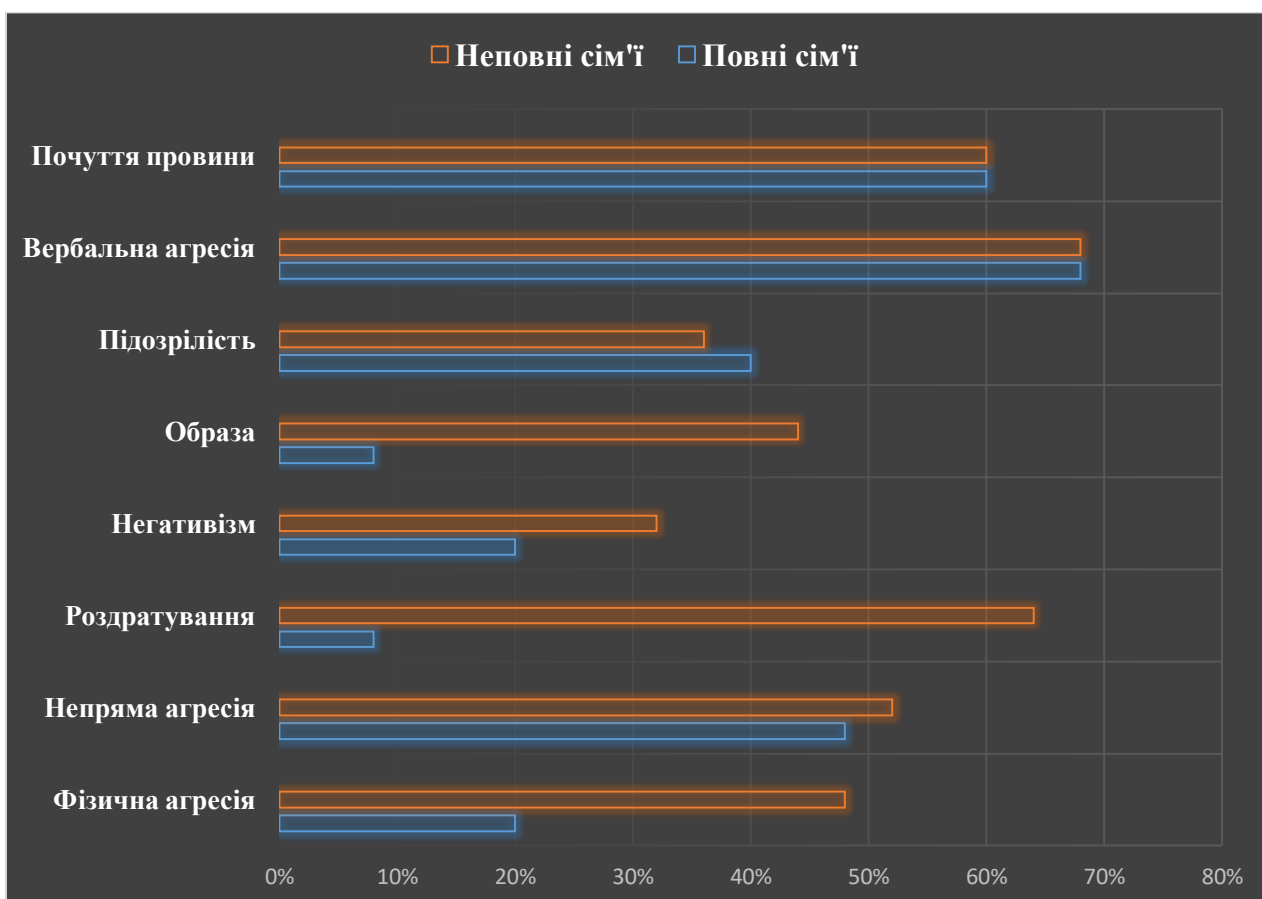

Рис. 2.5. Порівняння форм агресивних реакцій підлітків з повних та неповних сімей

Таким чином, в підлітків з повних сімей переважає вербальна агресія, та почуття провини, а в неповних – роздратування і вербальна агресія. В неповних сім'ях підлітки більш схильні до фізичної агресії та переживання почуття

провини. Можна також відзначити відносну збалансованість різних видів агресивності в середньому по групі, що може свідчити про досить широкий діапазон агресивних проявів у підлітків з неповних сімей.

3. Тест «Сімейна соціограма» Є.Г. Ейдемільера.

У результаті проведення тесту «Сімейна соціограма», аналізуючи «Малюнок сім'ї» ми отримали такі результати:

а) для підлітків з повних сімей:

- 23 підлітка (92%): 12 дівчат і 11 хлопців, відчувають емоційний взаємозв'язок з усіма членами сім'ї.
- 2 підлітків (8%): 2 дівчини виділяють одного члена сім'ї, ігноруючи інших;
- 5 підлітків (20%): 4 дівчини і 1 хлопець відчувають дефіцит спілкування в родині.

б) для підлітків з неповних сімей:

- 16 підлітків (64%): 10 дівчат і 6 хлопців, які виховуються в неповній сім'ї відчувають дефіцит спілкування в родині;
- 7 підлітків (28%): 4 дівчини і 3 хлопця, які виховуються в неповній сім'ї відчувають себе відтогнутими і не потрібними в родині;
- 3 підлітків (12%): 1 дівчина і 2 хлопці, які виховуються в неповній сім'ї не мають ніякого відношення до сім'ї;
- 7 підлітків (28%): 4 дівчини і 3 хлопці, які виховуються в неповній сім'ї виділяють одного члена сім'ї, ігноруючи інших;
- 8 підлітків (32%): 5 дівчат і 3 хлопці, які виховуються в неповній сім'ї, відчувають емоційний взаємозв'язок з усіма членами сім'ї.

в) порівняння результатів підлітків з повних та з неповних сімей:

Отримані дані в результаті тестування за методикою Є.Г. Ейдемільера «Сімейна соціограма» дають підстави констатувати, що підлітки з неповних сімей відчувають менший емоційний комфорт та взаємозв'язок в своїх сім'ях, багато з них прив'язані лише до одного члена сім'ї, можна припустити, що до того з батьків, з ким вони мешкають. Є також категорія підлітків, з неповних

сімей, які почувають себе відтогнаними і не потрібними в родині на що необхідно звернути увагу психологом при роботі з такими підлітками.

4. Методика діагностики рівня самооцінки особистості Г.М. Казанцевої.

Аналізуючи та систематизуючи результати онлайн-проходження методики діагностики рівня самооцінки особистості Г.М. Казанцевої підлітками, були отримані наступні результати:

а) підлітків з повних сімей:

Занижена самооцінка – 12% (3 осіб: 2 дівчини і 1 хлопець);

Адекватна самооцінка – 60% (15 осіб: 7 дівчат і 8 хлопців);

Завищена самооцінка – 28% (7 осіб: 4 дівчини і 3 хлопці).

Зразок пройденого респондентом онлайн-тесту діагностики рівня самооцінки особистості Г.М. Казанцевої наведено в Додатку Е.

Рис. 2.6. Результати онлайн-проходження методики діагностики рівня самооцінки особистості Г.М. Казанцевої підлітками з повних сімей

б) результати підлітків з неповних сімей:

Занижена самооцінка – 56% (14 осіб: 8 дівчат та 6 хлопців);

Адекватна самооцінка – 24% (6 осіб: 3 дівчини та 3 хлопця);

Завищена самооцінка – 20% (5 осіб: 1 дівчина і 4 хлопці).

Рис. 2.7. Результати онлайн-проходження методики діагностики рівня самооцінки особистості Г.М. Казанцевої підлітками з неповних сімей

в) порівняння результатів підлітків з повних та з неповних сімей:

Порівняємо результати підлітків з повних та з неповних сімей на рис. 2.8.

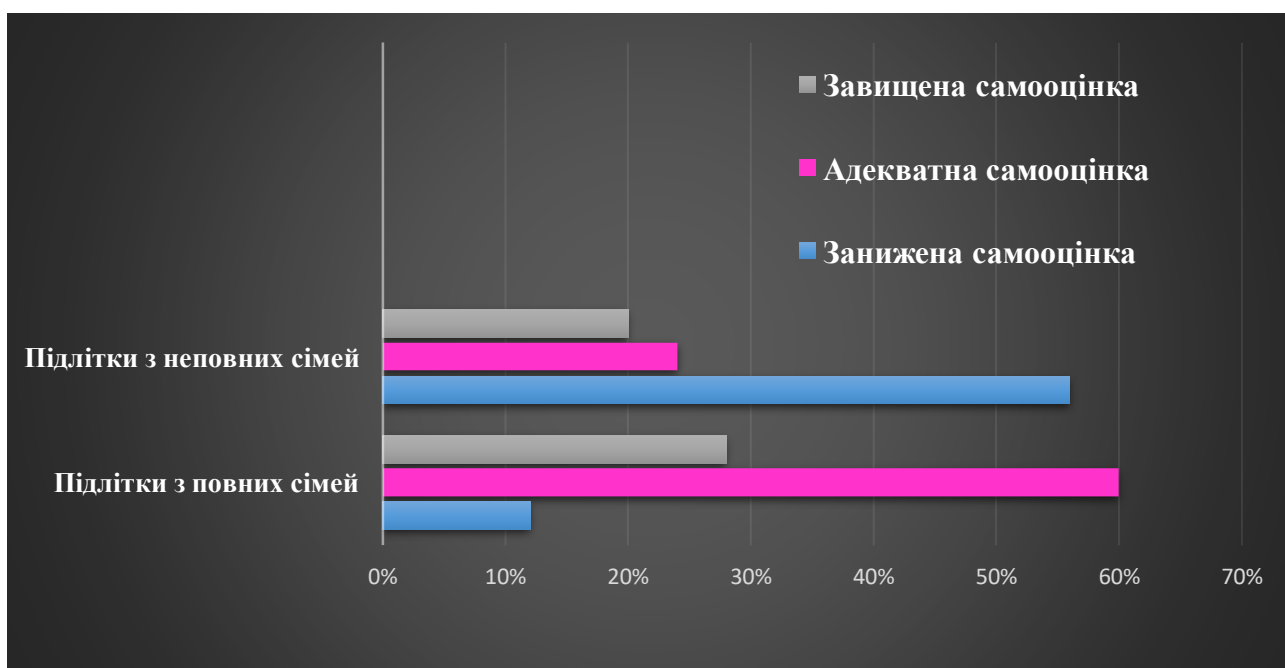

Рис. 2.7. Порівняння результатів діагностики рівня самооцінки особистості Г.М. Казанцевої підлітками з повних та неповних сімей

Отже, за результатами діагностики рівня самооцінки особистості Г.М. Казанцевої стало зрозуміло, що серед підлітків з неповних сімей переважає занижена самооцінка. Це тісно пов'язано зі спробами батьків розвинути адаптивні здібності у своїх дітей, тобто адаптивну поведінку. Це відображається в наступних вимогах до таких підлітків: слухняність; здатність пристосовуватися до інших. Зазвичай це призводить до невпевненості в собі, боязкості і неможливості реалізувати свої здібності. Такі люди не ставлять перед собою важкодоступні цілі, обмежуються рішенням повсякденних завдань, занадто критичні до себе.

Низька самооцінка властива людям, схильним сумніватися в собі, приймати на свій рахунок зауваження, їм важко дається прийняття рішень, не люблять приймати компліменти. До того ж, занадто висока або занадто низька самооцінка порушують процес самоврядування, спотворюють самоконтроль. Особливо це помітно відбувається в спілкуванні, де особи з завищеною і заниженою самооцінкою виступають причиною конфліктів.

В свою чергу, серед підлітків з повних сімей переважає адекватна самооцінка. Це означає, що вони адекватно оцінюють себе, бачать негативні та позитивні свої сторони та здатні пристосовуватися до умов, що змінюються

Зазначимо, що рівень самооцінки підлітків безпосередньо пов'язаний з безпосередньою оцінкою батьків, тому рівень самооцінки низький у неповних сім'ях, а в непорушених сім'ях досить високий, тому слід проводити корекційні роботи. Підліткам потрібно покращувати свою самооцінку, а також бути поруч з батьками.

5. Багатофакторний опитувальник Р. Кеттелла.

У дослідженні особливостей соціально-психологічної зрілості підлітків із повних та неповних сімей за методикою багатофакторного опитувальника Р. Кеттелла основну увагу було звернено на фактор С (емоційна нестабільність – стабільність), фактор G (низьке суперего – високе суперего), та фактор Q2 (залежність від групи – самодостатність).

а) для підлітків з повних сімей:

Так, результати аналізу тестів показали, що 16 підлітків з повних сімей або ж 64% (9 дівчат і 7 хлопців) мають високий рівень емоційної стабільності. Для високого значення характерно: емоційна стійкість, витриманість; людина емоційно зріла, спокійна, стійка в інтересах, працездатна, може бути ригідною, орієнтована на реальність. Це особистості, котрі набули ефективних навичок внутрішнього гальмування і самоконтролю емоцій, а також здатність вибірково реагувати на зовнішні впливи.

У решти – 9 осіб або ж 36% (5 хлопців і 4 дівчини) мала місце емоційна нестабільність. У них триває процес диференціації емоційних реакцій і способів вираження емоційних станів, тому недостатньо розвинені самоконтроль і саморегуляція. Для низького значення також характерно: емоційна нестійкість, імпульсивність; людина перебуває під впливом почуттів, мінливий у настроях, легко засмучується, нестійкий у сфері. Низька толерантність до фрустрації, дратівливість, стомлюваність.

Що стосується фактору G («низьке супер-Его – високе супер-Его»), то 68% (17 підлітків з повних сімей: 10 хлопців і 7 дівчат) мають високорозвинене Супер-Его. Для високого значення характерно: сумлінність, відповідальність, стабільність, врівноваженість, наполегливість, схильність до моралізації, розумність, сумлінність. Розвинене почуття обов'язку та відповідальності, усвідомлене дотримання загальноприйнятих моральних правил і норм, наполегливість у досягненні мети, ділова спрямованість. Це дає підстави стверджувати про включення моральних норм, правил, стандартів поведінки суспільства у внутрішній план дій особистості цих підлітків.

Що стосується 32% (8 осіб: 2 хлопці і 6 дівчат), то вони продовжують пошук відповіді на запитання «Яким бути?». Для низького значення характерно: схильність до непостійності, схильність до впливу почуттів, випадку та обставин. Потурають своїм бажанням, не роблять зусиль для виконання групових вимог та норм. «Критично оцінюючи власний життєвий шлях і свої

взаємини з оточуючим світом, особистість підноситься над безпосередньо «даними» їй умовами, відчуває себе суб'єктом діяльності».

Нарешті, фактор Q2 («залежність від групи – самодостатність»), то 52% (13 осіб: 6 хлопців і 7 дівчат) підлітки з повних сімей виявили високі показники за цим фактором. Вони характеризуються як особистості, що незалежні від групи, самостійні, незалежну винахідливі, вони не вимагають підтримки й участі у прийнятті рішення інших людей.

Решта – 48% (12 осіб: 6 хлопців і 6 дівчат) характеризуються залежністю від думки та вимог групи, соціабельністю, слідуванням за громадською думкою, прагненням працювати та приймати рішення разом з іншими людьми, низькою самостійністю, орієнтацією на соціальне схвалення тощо.

Сумувавши та вивівши середнє арифметичне з отриманих показників по вище зазначених 3 факторах, отримаємо розподіл опитаних респондентів за даною методикою.

Так, фактор С: високий рівень – 16 осіб (64%); низький рівень – 9 осіб (36%);

фактор G: високий рівень – 17 осіб (68%); низький рівень – 8 осіб (32%);

фактор Q2: високий рівень – 13 осіб (52%); низький рівень – 12 осіб (48%).

Додамо окремо всіх осіб, що показали високі рівні та низькі і виведемо середнє арифметичне:

Так, високий рівень: $(16+17+13)/3= 15$ осіб або 60% підлітків з повних сімей; низький рівень: $(9+8+12)/3=10$ осіб або 40% підлітків з повних сімей.

Отже, за багатофакторним опитувальником Р. Кеттелла бачимо, що 15 підлітків з повних сімей (60%) мають високий рівень соціально-психологічної зрілості, і 10 осіб (40%), відповідно, низький. Відобразимо це на рисунку 2.8.

Додатково зазначимо, що зразок пройденого тесту одного із респондентів за цією методикою викладено в Додатку 3.

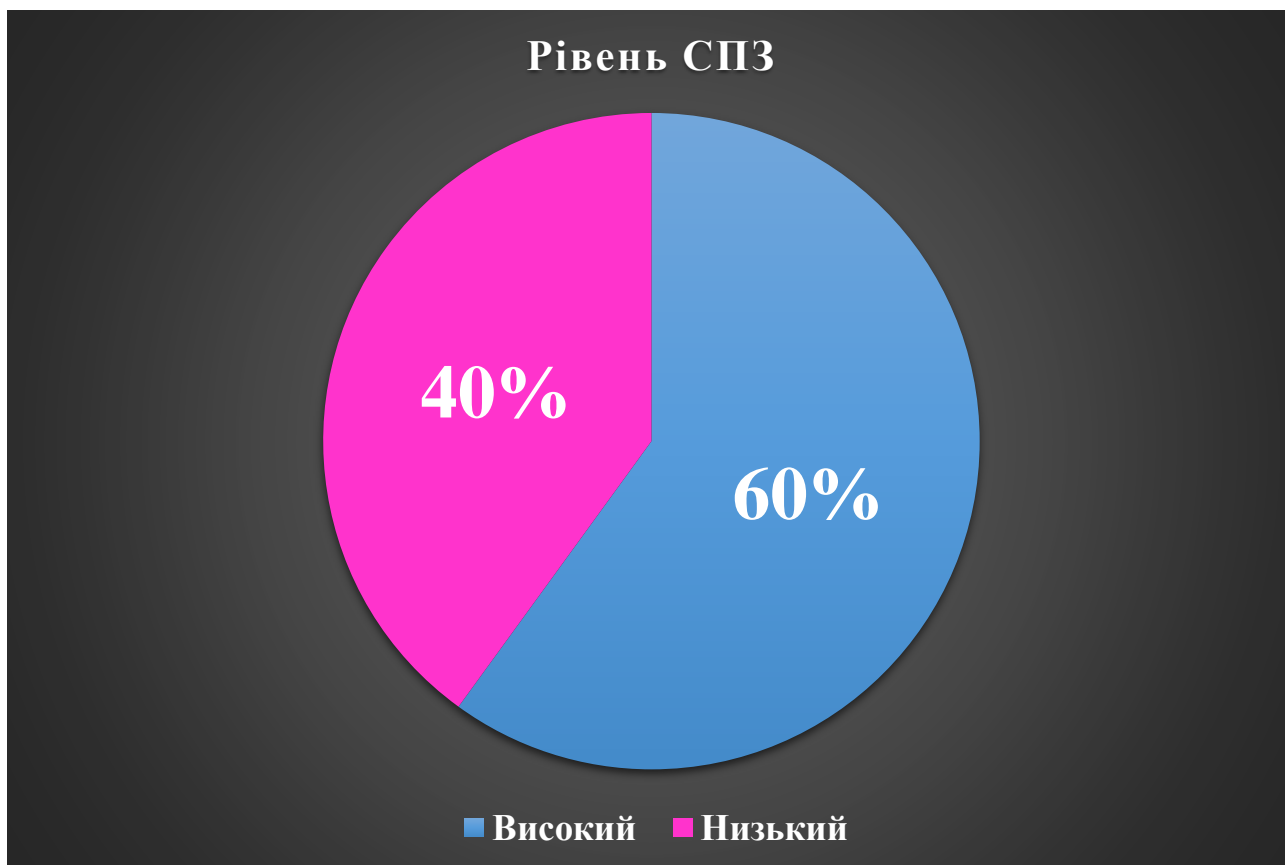

Рис. 2.8. Відсоткове співвідношення високого на низького рівнів соціально-психологічної зрілості підлітків з повних сімей за багатофакторним опитувальником Р.Кеттелла

б) для підлітків з неповних сімей:

Що стосується підлітків з неповних сімей, то ми отримали наступні результати: лише 7 підлітків з неповних сімей або ж 28% (3 дівчини і 4 хлопці) мають високий рівень емоційної стабільності.

У інших – 18 осіб або ж 72% (9 хлопців і 9 дівчат) мала місце емоційна нестабільність. Це означає, що в таких підлітків переважає процес диференціації емоційних реакцій і способів вираження емоційних станів, тому недостатньо розвинені самоконтроль і саморегуляція. Для них також характерно: емоційна нестійкість, імпульсивність; людина перебуває під впливом почуттів, мінливий у настроях, легко засмучується, нестійкий у сфері.

Що стосується фактору G («низьке супер-Его – високе супер-Его»), то лише 36% (9 підлітків з неповних сімей: 5 хлопців і 4 дівчини) мають високорозвинене Супер-Его.

Що стосується 64% (16 осіб: 8 хлопців та 8 дівчат), то вони продовжують пошук відповіді на запитання «Яким бути?». Вони потурають своїм бажанням, не роблять зусиль для виконання групових вимог та норм. «Критично оцінюючи власний життєвий шлях і свої взаємини з оточуючим світом, особистість підноситься над безпосередньо «даними» їй умовами, відчуває себе суб'єктом діяльності».

Нарешті, фактор Q2 («залежність від групи – самодостатність»), то 44% (11 осіб: 6 хлопців і 5 дівчат) підлітків із неповних сімей виявили високі показники за цим фактором.

Решта – 56% (14 осіб: 7 хлопців і 7 дівчат) характеризуються залежністю від думки та вимог групи, соціабельністю, слідуванням за громадською думкою, прагненням працювати та приймати рішення разом з іншими людьми, низькою самостійністю, орієнтацією на соціальне схвалення тощо.

Сумувавши та вивівши середнє арифметичне з отриманих показників по вище зазначених 3 факторах, отримаємо розподіл опитаних підлітків з неповних сімей за даною методикою.

Так, фактор С: високий рівень – 7 осіб (28%); низький рівень – 18 осіб (72%);

фактор G: високий рівень – 9 осіб (36%); низький рівень – 16 осіб (64%);

фактор Q2: високий рівень – 11 осіб (44%); низький рівень – 14 осіб (56%).

Сумуємо окремо всіх підлітків, що показали високі рівні та низькі і виведемо середнє арифметичне:

Так, високий рівень: $(7+9+11)/3=9$ осіб або 36% підлітків з неповних сімей;
низький рівень: $(18+16+14)/3=16$ осіб або 64% підлітків з неповних сімей.

Таким чином, за багатофакторним опитувальником Р. Кеттелла бачимо, що 9 підлітків з повних сімей (36%) мають високий рівень соціально-психологічної зрілості, а 16 осіб (64%), відповідно, низький. Відобразимо це на рисунку 2.9.

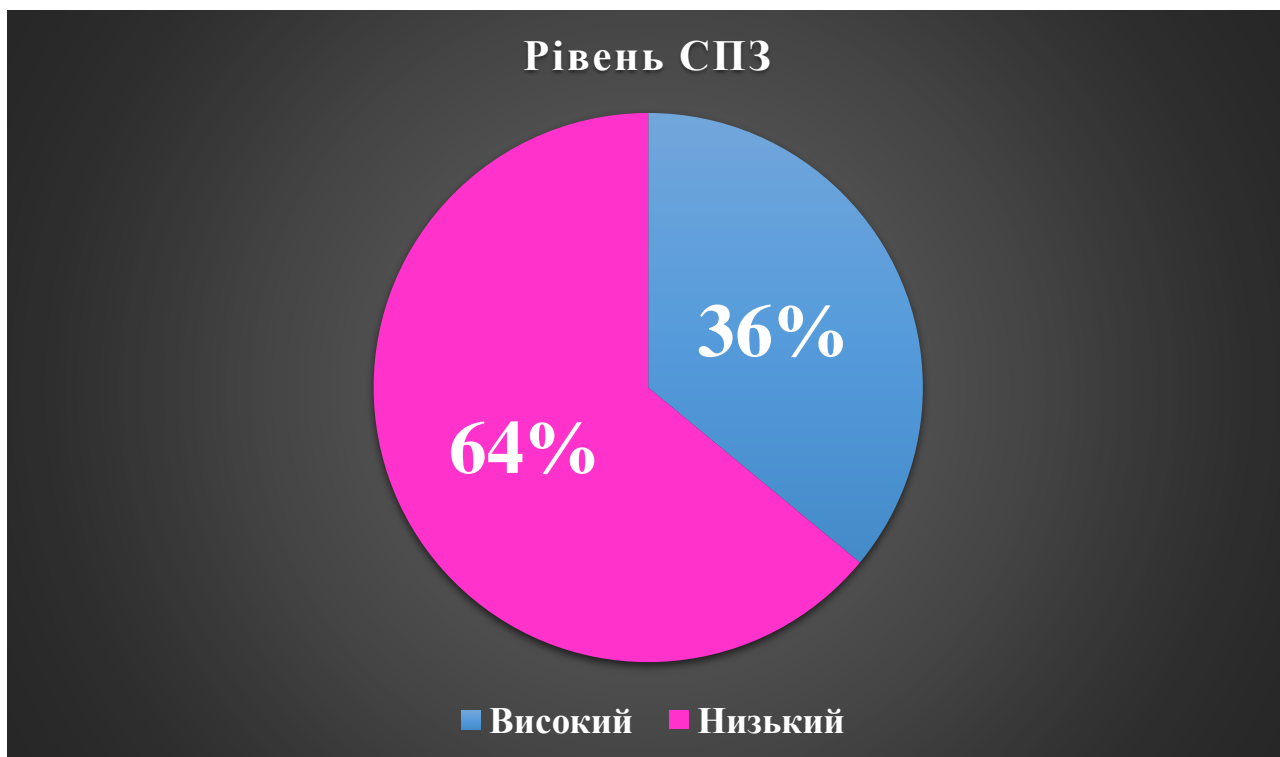

Рис. 2.9. Відсоткове співвідношення рівнів соціально-психологічної зрілості підлітків із неповних сімей за багатофакторним опитувальником Р.Кеттелла

в) порівняння результатів підлітків з повних та з неповних сімей:

Порівняння рівнів соціально-психологічної зрілості підлітків із повних та неповних сімей за багатофакторним опитувальником Р.Кеттелла графічно відобразимо на рис. 2.10.

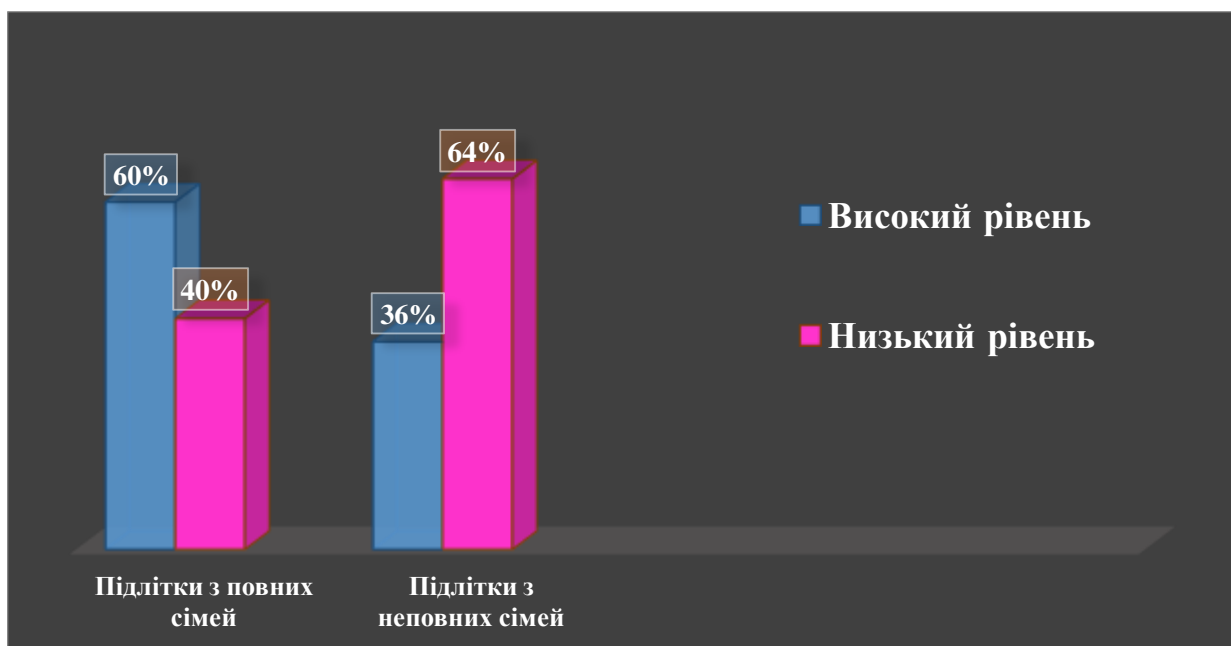

Рис. 2.10. Порівняння рівнів соціально-психологічної зрілості підлітків із повних та неповних сімей за багатофакторним опитувальником Р.Кеттелла

6. Методика дослідження рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера.

а) для підлітків з повних сімей:

За результатами методики дослідження рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера, переважно екстернальний рівень суб'єктивного контролю показали лише 28% підлітків із повних сімей (7 осіб: 5 дівчат і 2 хлопці), тоді як інтернальний переважає у 72% підлітків (18 осіб: 8 дівчат і 10 хлопців).

Підлітки, у яких переважає інтернальність вважають, що більшість важливих подій у їхньому житті є результатом їх власних дій, що вони можуть ними керувати, і, таким чином, вони відчують свою власну відповідальність за ці події і за те, як складається їхнє життя в цілому. Їх також відрізняє позитивніша система відносин до світу і більша усвідомленість сенсу та цілей життя.

б) для підлітків з неповних сімей:

За результатами методики дослідження рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера, переважно екстернальний рівень суб'єктивного контролю показали аж 76% підлітків із неповних сімей (19 осіб: 10 дівчат і 9 хлопців), тоді як інтернальний переважає лише у 24% підлітків з неповних сімей (6 осіб: 2 дівчини і 4 хлопці).

Особи, у яких переважає екстернальність не бачать зв'язку між своїми діями та значущими для них подіями їхнього життя, не вважають себе здатними контролювати їх розвиток. Вони вважають, що більшість подій їхнього життя є результатом випадку чи дії інших людей. Їх відрізняє конформність, менша терпимість до інших та підвищена агресивність у порівнянні з інтерналами.

Зразок результатів пройденого респондентом онлайн-тесту за цією методикою наведено в Додатку Л.

в) порівняння результатів підлітків з повних та з неповних сімей:

Отже, можна пов'язувати переважаючу інтернальність з високим рівнем соціально-психологічної зрілості особистості, а переважаючу екстернальність – з низьким. Порівняння рівнів соціально-психологічної зрілості підлітків із

повних та неповних сімей за методикою дослідження рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера відобразимо графічно на рис. 2.11.

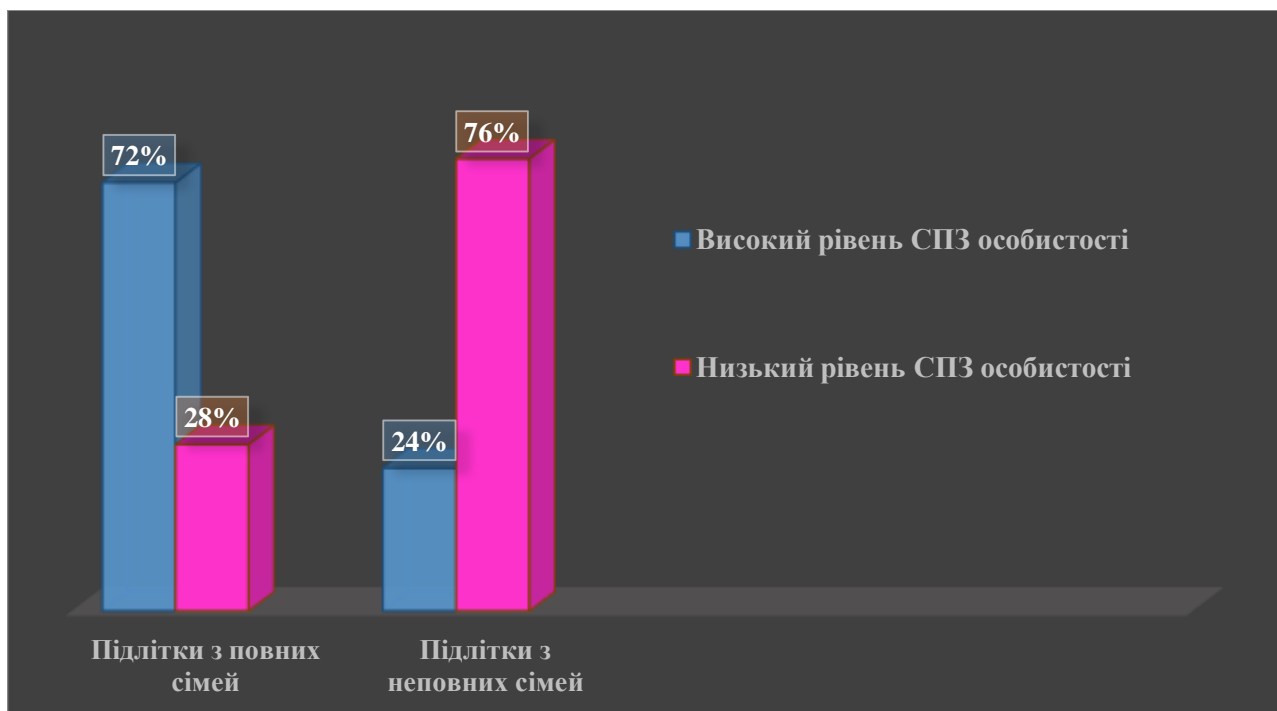

Рис. 2.11. Порівняння рівнів соціально-психологічної зрілості підлітків із повних та неповних сімей за методикою дослідження рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера

7. Методика В.В. Бойко «Домінуючі стратегії психологічного захисту у спілкуванні».

а) для підлітків з повних сімей:

Результати даної методики для підлітків з повних сімей свідчать про те, що у 14 осіб (56%), серед яких 8 дівчат та 6 хлопців, стратегія «Миролюбство» є пріоритетною. Це означає, що таким особам притаманна психологічна стратегія захисту суб'єктивної реальності особистості, у якій провідну роль відіграють інтелект та характер. Інтелект погашає або нейтралізує енергію емоцій у випадках, коли виникає загроза для «Я» – особистості. Миролюбство передбачає партнерство та співробітництво, вміння йти на компроміси, робити поступки та бути податливим, готовність жертвувати деякими своїми інтересами в ім'я головного – збереження гідності. У ряді випадків миролюбність означає

пристосування, прагнення поступатися натиску партнера, не загострювати відносини і не вплутуватися в конфлікти, щоб не випробувати своє «Я».

Інтелект в сукупності з «хорошим характером» створюють психогенну передумову миролюбства.

Однак, не варто вважати, що миролюбність – бездоганна стратегія захисту «Я», придатна у всіх випадках. Суцільна миролюбність – доказ безволі, втрати почуття власної гідності, яке якраз і покликане оберігати психологічний захист. Найкраще, коли миролюбність домінує але поєднується з іншими стратегіями.

Результати показали, що для 9 осіб (36%), серед яких 4 дівчини і 5 хлопців, притаманна стратегія «Уникнення». Це означає, що психологічна стратегія захисту суб'єктної реальності таких осіб заснована на економії інтелектуальних і емоційних ресурсів. Індивід звично оминає чи залишає без бою зону конфлікту.

Нарешті, лише у 2 осіб (8%), серед яких 1 дівчина та 1 хлопець, переважаючою є стратегія «Агресія». Це така психологічна стратегія захисту суб'єктної реальності особистості, що діє основі інстинкту. Це пояснює той факт, що агресія не виходить із репертуару емоційного реагування.

б) для підлітків з неповних сімей:

Результати даної методики для підлітків із неповних сімей свідчать про те, що у 6 осіб (24%), серед яких 2 дівчини та 4 хлопці, стратегія «Миролюбство» є пріоритетною.

Результати показали, що для 7 осіб (28%), серед яких 3 дівчини і 4 хлопці, притаманна стратегія «Уникнення».

Нарешті, аж у 12 осіб (48%), серед яких 7 дівчат та 5 хлопців, переважаючою є стратегія «Агресія». Це означає, що такі підлітки зі збільшенням загрози для своєї суб'єктної реальності будуть збільшувати рівень своєї агресії. Особистість та інстинкт агресії цілком сумісні. Інтелект виконує при цьому роль «передвальної ланки» – за його допомогою агресія нагнітається, «розкручується на повну катушку». Інтелект працює в режимі трансформатора, посилюючи агресію за рахунок сенсу, що їй надається.

Зразок пройденого респондентом онлайн-тесту за методикою В.В. Бойко «Домінуючі стратегії психологічного захисту у спілкуванні» відобразимо у Додатку Н.

в) порівняння результатів підлітків з повних та з неповних сімей:

Порівняння результатів підлітків з повних та з неповних сімей за методикою В.В. Бойко «Домінуючі стратегії психологічного захисту у спілкуванні» відобразимо графічно на рис. 2.12.

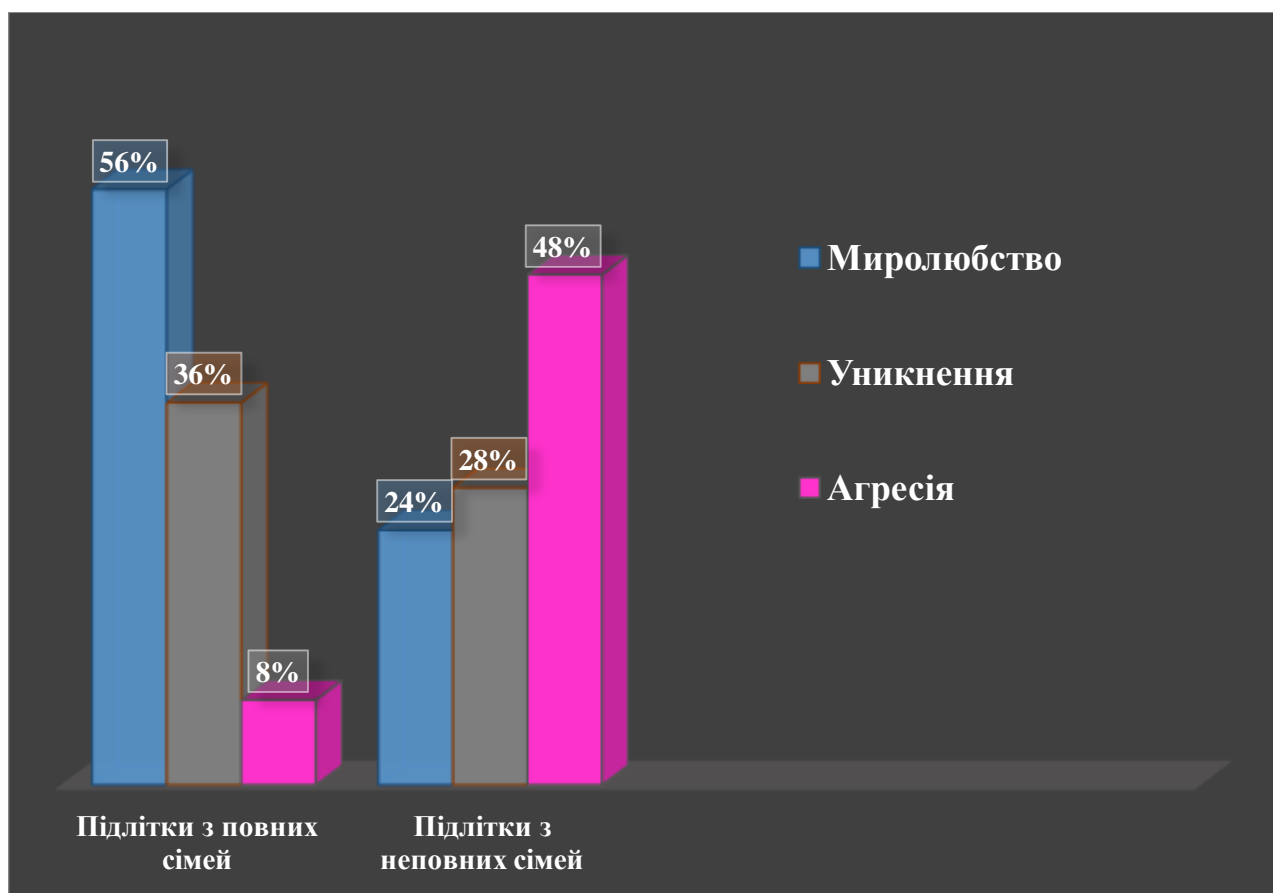

Рис. 2.12. Порівняння результатів підлітків з повних та з неповних сімей за методикою В.В. Бойко «Домінуючі стратегії психологічного захисту у спілкуванні»

Таким чином, на основі порівняння результатів підлітків з повних та з неповних сімей за усіма сімома апробованими нами в рамках даного дослідження методиками, можемо констатувати цілу низку відмінностей у психологічних особливостях підлітків із неповних сімей, на відміну від підлітків, які виховуються в повних сім'ях. Переважна більшість психологічних особливостей

підлітків із неповних сімей мають «негативний відтінок» у порівнянні з підлітками, що виховуються у повних сім'ях. Підтверджується це наступним:

1) За тестом «Особиста егограма» на основі методики транзактного аналізу Еріка Берна серед підлітків з неповних сімей домінуючим є Ego-стан «адаптивна дитина», тоді як серед підлітків з повних сімей переважає Ego-стан «дорослий».

2) За методикою діагностики показників і форм агресії А.Басса, А. Дарки серед підлітків з неповних сімей переважає високий рівень агресивності, тоді як у підлітків з повних сімей – середній. Також виявлено, що існують відмінності формах агресивних реакцій підлітків з повних та неповних сімей. Так, в неповних сім'ях підлітки більш схильні до фізичної агресії, тоді як в неповних – до вербальної. Можна також відзначити відносну збалансованість різних видів агресивності в середньому по групі, що може свідчити про досить широкий діапазон агресивних проявів у підлітків з неповних сімей.

3) Тест «Сімейна соціограма» Є.Г. Ейдемільера показав, що підлітки з неповних сімей відчувають менший емоційний комфорт та взаємозв'язок в своїх сім'ях, багато з них прив'язані лише до одного члена сім'ї, можна припустити, що до того з батьків, з ким вони мешкають. Є також категорія підлітків, з неповних сімей, які почувають себе відтогнаними і не потрібними в родині на що необхідно звернути увагу психологом при роботі з такими підлітками.

4) За результатами діагностики рівня самооцінки особистості Г.М. Казанцевої стало зрозуміло, що серед підлітків з неповних сімей переважає занижена самооцінка. В свою чергу, серед підлітків з повних сімей переважає адекватна самооцінка.

5) У дослідженні особливостей соціально-психологічної зрілості підлітків із повних та неповних сімей за методикою багатофакторного опитувальника Р. Кеттелла було встановлено, що більшість підлітків з неповних сімей, на відміну від підлітків з повних сімей, є емоційно нестабільними, мають низьке супер-его, є залежними від думки та вимог групи.

6) За результатами методики дослідження рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера більшість підлітків з неповних сімей показали переважно

екстернальний рівень суб'єктивного контролю, тоді як більшість підлітків з повних сімей – інтернальний.

7) За методикою В.В. Бойко «Домінуючі стратегії психологічного захисту у спілкуванні» у більшості підлітків з неповних сімей переважаючою є стратегія «Агресія». Це означає, що такі підлітки зі збільшенням загрози для своєї суб'єктивної реальності будуть збільшувати рівень своєї агресії. Тоді як підлітків з повних сімей переважно відповідають стратегії «Миролюбство».

Цим самим, ми підтвердили висунуту на початку дослідження гіпотезу про те, що психологічні особливості підлітків з неповних сімей суттєво відрізняються від психологічних особливостей підлітків з повних сімей.

Такий стан речей зумовив необхідність розробки рекомендації та пропозиції щодо вирішення проблемних питань, що стосуються психологічних особливостей підлітків із неповних сімей. Вони будуть наведені в заключному підрозділі даної роботи.

2.3. Рекомендації та пропозиції щодо вирішення проблемних питань, що стосуються психологічних особливостей підлітків із неповних сімей

Отримані в рамках даного дослідження результати дозволяють нам сформулювати рекомендації та пропозиції щодо вирішення проблемних питань, що стосуються психологічних особливостей підлітків із неповних сімей. Переконані, ефективним засобом вирішення проблемних питань, що стосуються психологічних особливостей підлітків із неповних сімей, є розробка і впровадження різноманітних тренінгових програм.

При створенні програми тренінгу варто дотримуватися наступних вимог:

- 1) брати до уваги основоположні принципи побудови такого роду програм;
- 2) забезпечувати акцент кожного елемента тренінгу на психологічну допомогу підліткам із неповних сімей з метою розвитку у них рис, необхідних

для нормального існування і розвитку, а також для вирішення існуючих в них проблем психологічного характеру;

3) забезпечити тісну взаємодію всіх учасників тренінгу;

4) бути готовим здійснювати в залежності від ситуації гнучку корекцію різних прийомів тренінгової програми з розвитку у них рис, необхідних для нормального існування і розвитку, а також для вирішення існуючих в них проблем психологічного характеру;

5) забезпечити відчуття свободи у спілкуванні, що створить атмосферу психологічної безпеки у кожного з учасників, та, як наслідок, забезпечить кращий ефект від такої тренінгової програми.

То ж з урахуванням цього запропонуємо власний тренінг. Для прикладу, назвемо його «*Тренінг РРСП*» (від аббревіатури: де «Р» – розвитку, «Р» – рис, «С» – сучасного, «П» – підлітка.

Основна мета тренінгу полягає у і формуванні та розвитку рис, необхідних сучасному підлітку, а також для вирішення існуючих в них проблем психологічного характеру.

Задля цього було сформовано *наступні завдання*:

1) ознайомити учасників з психологічними особливостями підлітків;

2) сприяти розвитку особистісної адекватності підлітків як можливості самопізнання та саморозвитку;

3) сприяти розвитку суспільної адекватності.

Тривалість тренінгу: має проводитися протягом 15 днів упродовж 2 годин, разом – 30 годин.

Основні методи та техніки роботи:

1) діагностична процедура;

2) міні лекції та бесіди;

3) діалог;

4) створення та аналіз проблемних ситуацій;

5) вирішення ситуаційних завдань;

6) тренінгові технології;

7) індивідуальні консультації.

Реалізація тренінгу має здійснюватися відповідно до наступних *блоків*:

- блок для розвитку особистісної адекватності (10 год);
- блок для розвитку міжособистісної адекватності (10 год);
- блок для розвитку суспільної адекватності (10 год).

В рамках першого блоку необхідно забезпечити знайомство учасників та пояснити правила роботи. Після того, як кожен озвучив своє ім'я і сказав кілька слів про себе, варто запропонувати учасникам продовжити речення «Від цього тренінгу я очікую ...». Задля того, щоб забезпечити інтерес та динаміку проведення цієї вправи, варто запропонувати якісь цікаві способи її реалізації. Наприклад, аби учасники висловлювали власні очікування за час, доки горить один сірник.

Потім учасникам можна запропонувати проглянути якусь тематичну презентацію, наприклад на тему: «Самоусвідомлення та самовдосконалення як запорука особистісної адекватності».

Згодом можна провести міні-лекцію, де викласти наступні *тези*:

- основні елементи самопізнання;
- рівні розвитку самопізнання;
- необхідність правильного ставлення до самого себе;
- шляхи самопізнання через розуміння свого внутрішнього «Я»;
- усвідомлення своєї ролі у соціумі;
- уміння адекватно сприймати інформацію про себе тощо.

Після цього учасникам варто запропонувати вправу «Мій друг... сказав би про мене...».

Метою є ознайомлення з навиками самопрезентації підлітків.

Форма проведення – робота у групі по колу. Отримавши завдання від психолога, кожен по черзі продовжує фразу «Мій друг / подруга ... сказав би про мене ...», характеризуючи себе та свої психологічні якості від імені товариша тощо.

Після висловлення усіма учасниками своїх тверджень, учасникам варто запропонувати висловити свою думку стосовно кожного учасника.

Ефективною для розвитку необхідних сучасному підлітку психологічних рис може бути також вправа «Я бажаю собі...». Вона дасть змогу сформувати вміння виражати власні бажання та потреби невербально, даючи інформацію щодо власного самовдосконалення.

На підсумковому етапі першого блоку тренінгу учасникам варто запропонувати по черзі висловити свої думки, враження і побажання.

В рамках міжособистісного блоку можна використовувати, наприклад, теорію «Криголам відмінностей» (Diversity Icebreaker).

На першому етапі цього блоку варто запропонувати учасникам оцінити за трибальною шкалою такі *твердження*:

- Мені подобається бути на самоті.
- Я люблю ділитися своїми думками з іншими.
- Я люблю розмірковувати над суспільними процесами і працювати заради суспільства.

Де 1 – твердження, яке найменш характеризує особистість учасника, 2 – досить добре характеризує, 3 – найкраще характеризує. Відтак, відбудеться розподіл на три групи відповідно до домінуючого твердження.

На основі цього, кожній групі варто присвоїти колір, першій – синій, другій – червоний, третій – зелений. Після того, як кожна група буде іменуватись відповідно до назви кольору, варто пояснити, що усі люди різні, в цьому наша сила, адже саме це породжує інтерес у спілкуванні.

На основі такого розподілу на групи можна сформувати подальші вправи на даному занятті. Наприклад, запропонувати кожній із груп представити свій колективний портрет особистості.

На етапі блоку розвитку суспільної адекватності підлітки вже повинні усвідомлювати, що усі люди орієнтовані на себе, на інших, на суспільство. Ефективність у цих сферах свідчить про соціальну зрілість людини. Хоча кожен має переважання певного компонента, особистість має володіти ними усіма.

На цьому етапі доцільно запропонувати вправу «Я – людина Цивілізації», яка передбачає визначення різного роду переваг (від найважливіших (1) до найменш важливих для особистості рис (10)):

1. Фізичні характеристики (зріст, вага, стать...).
2. Соціальні ролі (дитина, студент, брат...).
3. Ваші захоплення.
4. Переконавання і інтереси.
5. Здібності.
6. Риси особистості.
7. Статева ідентичність (базове відчуття маскулінності, фемінності, андрогінності).
8. Культурна ідентичність.
9. Релігійна ідентичність.
10. Етнічна ідентичність.

Формування рейтингу переваг має відбуватися на основі групових обговорень.

Завершення даного блоку тренінгу має включати в себе підведення підсумків роботи, а також обговорення стосовно усвідомлених знань щодо теми тренінгу.

Також можна рекомендувати проведення програм надання всебічної психолого-педагогічної допомоги неповним сім'ям, які будуть спрямовані на надання соціально-педагогічної допомоги у відновленні освітнього потенціалу неповних сімей; у професійній реалізації кожного члена неповної сім'ї; в організації ефективного прибирання, оптимального розподілу сімейного бюджету; в організації сімейних свят тощо.

Окрім того, можна запропонувати один із тренінгів особистісного зростання під назвою «Моє оточення – мій успіх!», запропонований В.М. Федорчук [60, с. 234].

Отже, нами було запропоновано тренінгову програму для розвитку рис, необхідних сучасному підлітку, а також для вирішення існуючих в них проблем

психологічного характеру, пов'язаних з вихованням у неповній сім'ї; виокремлено її основні блоки, визначено їх специфіку тощо.

Таким чином, проведення такого роду тренінгів, а також розробка на цій основі інших подібних тренінгів, за умови дотримання основних завдань і принципів їх проведення дасть змогу чинити позитивний вплив на формування і розвиток психологічних рис, необхідних сучасному підлітку, а також сприятиме вирішенню наявних проблем психологічного характеру, зумовлених вихованням не в повній сім'ї.

Висновки до другого розділу

Підводячи підсумки другого розділу, варто зазначити наступне.

1. В рамках другого розділу бакалаврської роботи було проведено емпіричне дослідження по вивченню психологічних особливостей підлітків із неповних сімей, в якому взяли участь підлітки 8-10-х класів у кількості 50 осіб: 25 підлітків із неповних сімей (13 хлопців і 12 дівчат) та 25 підлітків із повних сімей (12 хлопців і 13 дівчат). Вибірка була репрезентативна. Середній вік осіб, що взяли участь в дослідженні становив 15 років.

2. Задля отримання всебічних, комплексних та максимально точних результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей підлітків із неповних сімей, було прийнято рішення використати велику кількість методик. Зазначимо, що деякі з методик втілювалися очно, а деякі – дистанційно. Останнє пов'язано з двома основними причинами: 1) це значно простіше, зручніше та ефективніше для респондентів, а також це дозволило нам оптимізувати витрати часу; 2) у зв'язку з тим, що з 24 лютого 2022 року відбулося російське вторгнення на територію нашої держави, і час проведення нашого дослідження припав саме на цей період.

3. На основі порівняння результатів підлітків з повних та з неповних сімей за усіма сімома апробованими нами в рамках даного дослідження методиками, можемо констатувати цілу низку відмінностей у психологічних особливостях підлітків із неповних сімей, на відміну від підлітків, які виховуються в повних сім'ях. Переважна більшість психологічних особливостей підлітків із неповних сімей мають «негативний відтінок» у порівнянні з підлітками, що виховуються у повних сім'ях. Підтверджується це наступним:

1) За тестом «Особиста егограма» на основі методики транзактного аналізу Еріка Берна серед підлітків з неповних сімей домінуючим є Его-стан «адаптивна дитина», тоді як серед підлітків з повних сімей переважає Его-стан «дорослий».

2) За методикою діагностики показників і форм агресії А.Басса, А Дарки серед підлітків з неповних сімей переважає високий рівень агресивності, тоді як

у підлітків з повних сімей – середній. Також виявлено, що існують відмінності формах агресивних реакцій підлітків з повних та неповних сімей. Так, в неповних сім'ях підлітки більш схильні до фізичної агресії, тоді як в неповних – до вербальної. Можна також відзначити відносну збалансованість різних видів агресивності в середньому по групі, що може свідчити про досить широкий діапазон агресивних проявів у підлітків з неповних сімей.

3) Тест «Сімейна соціограма» Є.Г. Ейдемільера показав, що підлітки з неповних сімей відчувають менший емоційний комфорт та взаємозв'язок в своїх сім'ях, багато з них прив'язані лише до одного члена сім'ї, можна припустити, що до того з батьків, з ким вони мешкають. Є також категорія підлітків, з неповних сімей, які почувають себе відтогнаними і не потрібними в родині на що необхідно звернути увагу психологом при роботі з такими підлітками.

4) За результатами діагностики рівня самооцінки особистості Г.М. Казанцевої стало зрозуміло, що серед підлітків з неповних сімей переважає занижена самооцінка. В свою чергу, серед підлітків з повних сімей переважає адекватна самооцінка.

5) У дослідженні особливостей соціально-психологічної зрілості підлітків із повних та неповних сімей за методикою багатofакторного опитувальника Р. Кеттелла було встановлено, що більшість підлітків з неповних сімей, на відміну від підлітків з повних сімей, є емоційно нестабільними, мають низьке супер-его, є залежними від думки та вимог групи.

6) За результатами методики дослідження рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера більшість підлітків з неповних сімей показали переважно екстернальний рівень суб'єктивного контролю, тоді як більшість підлітків з повних сімей – інтернальний.

7) За методикою В.В. Бойко «Домінуючі стратегії психологічного захисту у спілкуванні» у більшості підлітків з неповних сімей переважаючою є стратегія «Агресія». Це означає, що такі підлітки зі збільшенням загрози для своєї суб'єктивної реальності будуть збільшувати рівень своєї агресії. Тоді як підлітків з повних сімей переважно відповідають стратегії «Миролюбство».

Цим самим, було підтверджено висунуту на початку дослідження гіпотезу про те, що психологічні особливості підлітків з неповних сімей суттєво відрізняються від психологічних особливостей підлітків з повних сімей. Такий стан речей зумовив необхідність розробки рекомендації та пропозиції щодо вирішення проблемних питань, що стосуються психологічних особливостей підлітків із неповних сімей, які було запропоновано в заключному підрозділі роботи.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи все, що виступало предметом дослідження бакалаврської роботи, варто акцентувати увагу на наступних моментах.

1. Встановлено, що підлітковий вік – це найбільш напружений період. Він знаменує собою перехід від дитинства до дорослості, і особливості його перебігу накладають відбиток на усе наступне життя. Тому підлітковий вік є ключовим етапом процесу розвитку молодої людини.

Окрім того, підлітковий вік – це важкий період психологічного дорослішання та статевого дозрівання особистості. У цей період підлітку притаманна сильна потреба у спілкуванні з однолітками. Важлива особливість особистості підлітка – прагнення самоствердження, що виявляється у самостійності думок, суджень, рішень, у бажанні зайняти своє місце у суспільстві, і насамперед у середовищі однолітків. Тому велике значення у житті підлітків має колектив, у якому вони вчаться, займаються спортом або будь-якою іншою улюбленою справою.

2. Стало зрозуміло, що у підлітків яскраво виражені почуття колективізму, обов'язку та честі. Вони швидко засвоюють моральні норми та правила поведінки, прийняті в колективі однолітків, дорожать загальною думкою товаришів. До того ж, підлітковий вік традиційно вважається найважчим у виховному відношенні. Для підлітків властива, зокрема, підвищена конфліктність, а особистісний розвиток їх специфічний. Тому дуже часто вчителям та батькам нелегко знайти правильний підхід у спілкуванні з підлітками, але знаючи та враховуючи вікові особливості цього віку, завжди можна знайти шляхи вирішення фактично усіх проблемних питань, що мають місце на даному етапі розвитку особистості.

3. Переконалися, що сім'я є першоосновою суспільства, адже в ній найбільше формуються та розвиваються особистісні риси батьків, дітей та інших членів родини, втілюються природні потреби, виникають цінності, мотиви поведінки, а також відбувається соціалізація її членів. Вона посідає

найважливіше місце серед факторів, що зумовлюють поведінку особистості. Серед основних причин появи і постійного збільшення кількості неповних сімей варто виділити: розлучення, смерть одного з подружжя, позашлюбну народжуваність, а також масовий виїзд на заробітки одного з годувальників.

4. Серед головних проблем неповної сім'ї було виділено проблему відсутності внутрішньої гармонії, що дуже часто зумовлює виникнення різного роду психологічних проблем у її членів. Все це не означає, однозначно, що неповна сім'я обов'язково є неблагополучною у виховному аспекті. Однак, зазначені проблеми можуть виникнути у неповній сім'ї з більшою ймовірністю, ніж у повній, але з цього зовсім не випливає, що вони обов'язково виникнуть. У ряді випадків психологічна атмосфера сім'ї досить сприятлива і не створює труднощів у формуванні здорової особистості. Буває і навпаки: у формально повній, але емоційно неблагополучній сім'ї дитина стикається з більш серйозними психологічними проблемами. Вважаємо, що такі сім'ї потребують допомоги та підтримки, в першу чергу, від держави для того, щоб повноцінно реалізовувати визначені суспільством функції.

5. Переконалися, що у підлітків із повних та неповних сімей існують відмінності в індивідуально-особистісних характеристиках. Відмінності мають незначний характер і мають свою специфіку залежно від статі підлітка. Відсутність одного з батьків накладає відбиток на становлення особистості підлітка. Для того, щоб не формувалися протиріччя у вихованні підлітка, дуже важливо, щоб батько та мати взаємодіяли у процесі виховання. Показник ідентифікації дітей зі своїми батьками – один із основних критеріїв ефективності сімейного виховання, за якого підліток висловлює прийняття моральних та ідеологічних норм своїх батьків.

6. В рамках другого розділу бакалаврської роботи було проведено емпіричне дослідження по вивченню психологічних особливостей підлітків із неповних сімей, в якому взяли участь підлітки 8-10-х класів у кількості 50 осіб: 25 підлітків із неповних сімей (13 хлопців і 12 дівчат) та 25 підлітків із повних

сімей (12 хлопців і 13 дівчат). Вибірка була репрезентативна. Середній вік осіб, що взяли участь в дослідженні становив 15 років.

Задля отримання всебічних, комплексних та максимально точних результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей підлітків із неповних сімей, було прийнято рішення використати велику кількість методик. Зазначимо, що деякі з методик втілювалися очно, а деякі – дистанційно. Останнє пов'язано з двома основними причинами: 1) це значно простіше, зручніше та ефективніше для респондентів, а також це дозволило нам оптимізувати витрати часу; 2) у зв'язку з тим, що з 24 лютого 2022 року відбулося російське вторгнення на територію нашої держави, і час проведення нашого дослідження припав саме на цей період.

7. На основі порівняння результатів підлітків з повних та з неповних сімей за усіма сімома апробованими нами в рамках даного дослідження методиками, було констатовано цілу низку відмінностей у психологічних особливостях підлітків із неповних сімей, на відміну від підлітків, які виховуються в повних сім'ях. Переважна більшість психологічних особливостей підлітків із неповних сімей мають «негативний відтінок» у порівнянні з підлітками, що виховуються у повних сім'ях. Підтверджується це наступним:

1) За тестом «Особиста егограма» на основі методики транзактного аналізу Еріка Берна серед підлітків з неповних сімей домінуючим є Ego-стан «адаптивна дитина», тоді як серед підлітків з повних сімей переважає Ego-стан «дорослий».

2) За методикою діагностики показників і форм агресії А.Басса, А. Дарки серед підлітків з неповних сімей переважає високий рівень агресивності, тоді як у підлітків з повних сімей – середній. Також виявлено, що існують відмінності формах агресивних реакцій підлітків з повних та неповних сімей. Так, в неповних сім'ях підлітки більш схильні до фізичної агресії, тоді як в неповних – до вербальної. Можна також відзначити відносну збалансованість різних видів агресивності в середньому по групі, що може свідчити про досить широкий діапазон агресивних проявів у підлітків з неповних сімей.

3) Тест «Сімейна соціограма» Є.Г. Ейдемільера показав, що підлітки з неповних сімей відчувають менший емоційний комфорт та взаємозв'язок в своїх сім'ях, багато з них прив'язані лише до одного члена сім'ї, можна припустити, що до того з батьків, з ким вони мешкають. Є також категорія підлітків, з неповних сімей, які почувають себе відтогнаними і не потрібними в родині на що необхідно звернути увагу психологом при роботі з такими підлітками.

4) За результатами діагностики рівня самооцінки особистості Г.М. Казанцевої стало зрозуміло, що серед підлітків з неповних сімей переважає занижена самооцінка. В свою чергу, серед підлітків з повних сімей переважає адекватна самооцінка.

5) У дослідженні особливостей соціально-психологічної зрілості підлітків із повних та неповних сімей за методикою багатофакторного опитувальника Р. Кеттелла було встановлено, що більшість підлітків з неповних сімей, на відміну від підлітків з повних сімей, є емоційно нестабільними, мають низьке супер-его, є залежними від думки та вимог групи.

6) За результатами методики дослідження рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера більшість підлітків з неповних сімей показали переважно екстернальний рівень суб'єктивного контролю, тоді як більшість підлітків з повних сімей – інтернальний.

7) За методикою В.В. Бойко «Домінуючі стратегії психологічного захисту у спілкуванні» у більшості підлітків з неповних сімей переважаючою є стратегія «Агресія». Це означає, що такі підлітки зі збільшенням загрози для своєї суб'єктивної реальності будуть збільшувати рівень своєї агресії. Тоді як підлітків з повних сімей переважно відповідають стратегії «Мироловство».

Цим самим, було підтверджено висунуту на початку дослідження гіпотезу про те, що психологічні особливості підлітків з неповних сімей суттєво відрізняються від психологічних особливостей підлітків з повних сімей.

8. Отримані в процесі дослідження результати дозволили нам сформулювати рекомендації та пропозиції щодо вирішення проблемних питань, що стосуються психологічних особливостей підлітків із неповних сімей.

Зокрема, дійшли висновку, що ефективним засобом вирішення проблемних питань, що стосуються психологічних особливостей підлітків із неповних сімей, є розробка і впровадження різноманітних тренінгових програм. На основі цього нами було запропоновано авторську тренінгову програму під назвою «Тренінг РРСП» для розвитку рис, необхідних сучасному підлітку, а також для вирішення існуючих в них проблем психологічного характеру, пов'язаних з вихованням у неповній сім'ї; виокремлено її основні блоки, визначено їх специфіку тощо.

Переконані, що проведення такого роду тренінгів, а також розробка на цій основі інших подібних тренінгів, за умови дотримання основних завдань і принципів їх проведення дасть змогу чинити позитивний вплив на формування і розвиток психологічних рис, необхідних сучасному підлітку, а також сприятиме вирішенню наявних проблем психологічного характеру, зумовлених вихованням підлітків в неповній сім'ї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пілецька Л., Когут Ю. Соціально-психологічні особливості саморегуляції підлітків. *Філософські і психологічні науки. Серія «Психологія»*, №22. 2019. 110 с. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/visnykflps/article/view/456/1405>
2. Белякова С.М., Шовкова К.О. Соціально-психологічні особливості розвитку особистості сучасного підлітка. *«Молодий вчений»: психологічні науки*, № 5 (57). 2018 р. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/5/104.pdf>
3. Підлітковий вік. Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, 2019. URL: http://knowledge.org.ua/wp-content/uploads/2020/01/Підлітковий_вік_teenagers_UA.pdf
4. Токарева Н. М. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу: монографія / Н. М. Токарева, А. В. Шамне, Н. М. Макаренко. Кривий Ріг, 2014. 312 с. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/0564/1760/1/підліток.pdf>
5. Абрамова Г.С. Возрастная психология [Текст]: учебник для вузов: Юрайт, 2010. 811 с.
6. Поливанова К.Н. Психология возрастных кризисов. Учебное пособие. Москва, 2000. 238 с.
7. Выготский Л.С. Психология развития человека. Москва: Эксмо, 2006. 136 с.
8. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста: учебное пособие для студентов и аспирантов психологических факультетов вузов; пер. с англ. Н. Мальгина. 8-е изд. СПб.: Питер, 2000. 624 с.
9. Миронець М.Г. Психологічні особливості переживання самотності в підлітковому віці. *Наука і освіта*, № 1-2. 2013. С. 66-68. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/6905/1/Myroners.pdf>

10. Ісаєва О., Сергієні О. Формування самосвідомості, зокрема самооцінки у підлітковому віці. *Актуальні проблеми психологічної науки у XXI столітті: погляд у майбутнє. Магістерські студії: матеріали I наук.-практ. конф. кафедри психології та педагогіки* (м. Дніпро, 16 листопада 2020 р.). Вип. 1. Дніпро, 2020. С. 23-27.
11. Оранюк Б.Ю. Вікові особливості підлітків у контексті формування інформаційної культури в мережевому спілкуванні. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, № 1 (55). 2016. URL: <http://repository.sspu.sumy.ua/bitstream/123456789/835/1/Vikovi%20osoblyvosti%20pidlitkiv.pdf>
12. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та інш. 2-ге вид. Київ: Каравела, 2007. 400 с.
13. Малютіна Т.В. Психологічні та психофізіологічні особливості розвитку в юнацькому (студентському) віці. *ОНВ*. №2 (126). 2014. С. 129-132.
14. Выготский Л. С. Психология развития человека. Москва: Смысл: ООО «Издательство Эксмо», 2005. 1135 с.
15. Малышев И.В. Влияние современных субкультур на адаптационные возможности личности подростков и их ожидания к требованиям социальной среды. *Пензенский психологический вестник*. 2017. № 1. С. 122-134.
16. З досвіду роботи регіональних психологічних служб із формування здорового способу життя в учнівській молоді: Методичний посібник / О.М. Сироватко, Л.І. Гриценко, Н.М. Городнова та ін.; За наук. ред. І.І. Цушка. Київ: Ніка-Центр, 2008. 124 с.
17. Чуракова Р.Г. Подростковый возраст в свете разных концепций. *Историческое происхождение подросткового возраста*. ДШИ № 13. 2018. URL: https://dshi13.krn.muzkult.ru/media/2018/08/08/1228597206/Churakova_R.G. Podrostkovyj_vozrast_v_raznyKh_koncepciyaKh.pdf

- 18.Пилат Н. І. Соціальна ідентичність особистості як чинники вибору стилю поведінки в конфлікті: автореф. дис. ...канд. психол наук: 10.00.05 / Н. І. Пилат; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2004. 20 с.
- 19.Солдатова Е.Л. Психология развития и возрастная психология. Онтогенез и дизонтогенез: учебник для бакалавриата и специалитета / Е. Л. Солдатова, Г.Н. Лаврова.2-е изд., перераб. и доп. Москва: Издательство Юрайт, 2019. 384 с.
- 20.Найкращі практики роботи з підлітками. Методичний посібник / І.О. Нерубасєва, А.П. Павловський, А.В. Шебардіна. Київ, 2020.180 с. URL: [The-best-work-practices-with-teenagers_web.pdf \(afew.org.ua\)](http://www.afew.org.ua/wp-content/uploads/2020/07/The-best-work-practices-with-teenagers-web.pdf)
- 21.Микляева Н. В. Создание условий эффективного взаимодействия с семьей. Москва: Айрис-пресс, 2007. 223 с.
- 22.Хадикова И.М., Цаликова М.Б. Психолого-педагогические и правовые проблемы неполной семьи. *Psychology. Historical-critical Reviews and Current Researches*. 2018, Vol. 7. URL: <http://publishing-vak.ru/file/archive-psychology-2018-4/2-khadikova-tsalikova.pdf>
- 23.Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства. Москва: Изд-во Института психотерапии, 2003. 319 с.
- 24.Трубавин І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. *Навчальний посібник*. Київ: ДЦССМ, 2003. 132 с.
- 25.Юрченко І. Основні психолого-педагогічні особливості неповних сімей в сучасній Україні. *Педагогічні науки*, № 65. 2016. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/568058.pdf>
- 26.Максимович О.М. Особливості виховання дітей із розлучених сімей: Навчально-методичний посібник. Київ: ДЦССМ, 2004. 140 с.
- 27.Лакуста Т.Д. Причини появи неповних сімей в сучасному суспільстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*, №22. 2011. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/6162/1/ПРИЧИНИ%20ПОЯВ>

[И%20НЕПОВНИХ%20СІМЕЙ%20В%20СУЧАСНОМУ%20СУСПІЛЬСТ
ВІ.pdf](#)

28. Кон И. Современное отцовство: мифы и проблемы. *Семья и школа*. 2003. № 4. С. 26-31.
29. Суятинова К. Особливості впливу неповної сім'ї на соціалізацію дитини дошкільного віку. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, № 47. 2013. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_prob_lsilsk_shkolu/47/22.pdf
30. Егорова Е.П. Проблемы неполных семей. *XII Международная студенческая научная конференция. Студенческий научный форум. УГПУ им И.Н. Ульянова*. 2020. URL: <https://scienceforum.ru/2020/article/2018022580>
31. Струтинська Т. Р. Підготовка майбутніх педагогів до виховної взаємодії з батьком дітей із неповних сімей у підвищенні його психолого-педагогічної культури. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*, №1. 2016. URL: http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/4564/1/2_Nzspp_2016_1_43.pdf
32. Стуколова М. Семейные конфликты и их особенности. *Вопросы психологии*. 2000. № 4. С. 24-29.
33. Каменева Т.Н., Степашов Н.С. Дети в неполных семьях как объект социальной помощи. *Материалы научно-практической конференции «Социально-психологическая помощь подросткам и юношам в личностном развитии: теория, технологии, эксперимент»*. Курск, 2001. С. 215-219.
34. Маннапова К.Р. Неповна сім'я як чинник, що впливає на формування життєздатності підлітків. *Вісник Харківського національного університету. Серія «Психологія»*, №959, 2011. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/4556/Nepovna%20simya_%20Mannapova%20KR_2011.pdf?sequence=1&isAllowed=y

35. Дементьева И.Ф. Негативные факторы воспитания в неполной семье. Социс. №11. 2001. С. 108-113. URL: <http://ecsocman.hse.ru/socis/msg/16953570.html>
36. Сербалюк Ю.В., Співак В.І. Вплив неповної сім'ї на розвиток особистості підлітка. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології*, №4. 2009. С. 361-369.
37. Смирнова Е. О., Собкин В. С. Специфика эмоционально-личностной сферы детей, живущих в неполной семье. *Вопросы психологии*. 1999, №6. С. 18-28.
38. Столяренко Л. Д. Основы психологии: практикум. Изд-е 4-е, доп. и перераб. Ростов н/Д: Феникс, 2003. 704 с.
39. Ярош Н.С., Розумна М.В. Особливості копінг-стратегій студентів, які виховувались у неповній родині. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Психологія»*, №69. 2020. URL: <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2020-69-04>
40. Мудрик А. В. Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов / Под ред. В.А. Слостенина. 3-е изд., испр. и доп. Москва: Издательский центр «Академия», 2000. 200 с.
41. Ковалёва А. И. Социализация. *Энциклопедия гуманитарных наук*. 2004. № 1. С. 139-143.
42. Дементьева И.Ф. Неблагополучные семьи как социальная проблема. *Семья и права ребёнка*. 2003. С. 80-95.
43. Тарановская-Якобец У.Я. Особенности социализации детей с дистантным отцовством: на примере моряков и рыбаков дальнего плавания: автореф. дис. ... д. пед. наук : 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования». Москва, 2006. 36 с.
44. Раєвська Я.М. Особливості емоційної сфери підлітків з дискантних сімей : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 «Соціальна психологія, психологія

- соціальної роботи», Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2012. 171 с.
45. Зуев К.Б. Психологические особенности подростков из неполных семей. *Вестник Томского государственного университета*, № 324. 2009. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskie-osobennosti-podrostkov-iz-nepolnyh-semey>
46. Осадько О. Ю. Соціально-психологічні практики розвитку життєвої компетентності особистості. *Проблеми політичної психології*. Вип. 7. 2018. С. 128-138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppr_2018_7_11
47. Трансакційний аналіз Еріка Берна (1910-1970). 2021. URL: <https://alexus.com.ua/transakcijnij-analiz-erika-berna-1910-1970/>
48. Лаврент'єв М.А. Психологічні ігри у взаємодії студентів (за транзактним аналізом Е. Берна). 2020. *Національний фармацевтичний університет*, Харків. URL: <https://dspace.nuph.edu.ua/handle/123456789/22876>
49. Карацупа В. Використання транзактного підходу в психодіагностиці особистості. *Збірник тез наукових доповідей студентів*. Бердянський державний педагогічний університет. 2019. URL: <https://bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2019/05/94.pdf>
50. Опросник исследования уровня агрессивности (авторы А. Басс и А. Дарки). URL: <http://nekrasovspb.ru/doc/18bassdarkii.pdf>
51. Методика «Семейная социограмма». 2019. URL: <https://www.svetlogorsk39.ru/upload/news/2019/socsfera/05/sociogramma.pdf>
52. Методика «Визначення рівня своєї самооцінки» (розроблена Г.М. Казанцевою). URL: <https://onlinetestpad.com/ua/test/1043905-metodika-viznachennya-rivnya-svoei-samoocinki-rozroblena-gm-kazancevoyu>
53. 16-ти факторный личностный опросник Кеттелла. URL: http://www.miu.by/kaf_new/mpp/060.pdf
54. 16 факторный личностный опросник Р. Б. Кеттелла. (Методика многофакторный опросник Кэттелла). URL: <https://psycabi.net/testy/293-16->

- faktornyj-lichnostnyj-oprosnik-r-b-kettella-metodika-mnogofaktornyj-oprosnik-kettella-test-kettela-187-voprosov-test-ketela-16-pf
55. Психологические тесты онлайн «PsyTests». Тест Кеттелла, 16PF / Форма С
URL: <https://psytests.org/cattell/16pfC-run.html>
56. Кокурн О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С. Збірник методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів: *Методичний посібник*. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2011. 281 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32309843.pdf>
57. Психологические тесты онлайн «PsyTests». Тест Дж. Роттера. Уровень субъективного контроля, УСК. URL: <https://psytests.org/personal/usk-run.html>
58. Психологические тесты онлайн «PsyTests». Тесты Бойко. Диагностика доминирующей стратегии психологической защиты. URL: <https://psytests.org/boyko/defence1.html>
59. Психологія: Методичні рекомендації до виконання самостійної роботи для студ. усіх спец. денної та заочної форми навчання. Уклад.: М.О. Кононець. Київ: ІВЦ Видавництво «Політехніка», 2014. 44 с. URL: http://psy.kpi.ua/wp-content/uploads/2015/12/psychology_conflict.pdf
60. Федорчук В.М. Тренінг особистісного зростання: навч. посіб. Київ: «Центр учбової літератури», 2016. 250 с. URL: http://www.posek.km.ua/images/stories/doc/trening_osobystogo_zrostannay.pdf

ДОДАТКИ

Додаток А

Особливості підліткового віку

<p>Соціальна ситуація розвитку</p>	<p>Підлітки прагнуть долучитися до світу дорослих, орієнтують свою поведінку на норми та цінності цього світу. Людина у цей період переходить від дитинства до дорослості.</p>
<p>Психічний розвиток</p>	<p>Сприйняття стає вибіркоким, цілеспрямованим, аналізуючим. Увага також стає специфічно вибірковою. Підліток може зберігати тривалий час стійкість та високу інтенсивність уваги. Пам'ять характеризується збільшенням обсягу за рахунок логічного осмислення матеріалу. Мислення стає абстрактним та завершеним за своїм розвитком. Уява переходить в сферу фантазій, причому в інтимну сферу, яка ховається від людей як найпотемніша таємниця. Психічні процеси до цього вікового етапу добре розвинені, у дитини сформовані здібності до навчання.</p>
<p>Особливості розвитку особистості</p>	<p>Підлітковий вік становить собою той критичний період, протягом якого дитина перетворюється на дорослого. Соціальний статус підлітка мало відрізняється від дитячого, але особистий розвиток стрибнув уперед. Найважливіша особливість – почуття «дорослості». Підлітки набувають схильності до самоаналізу та самокритики, що призводить до появи у них нової форми егоцентризму. Характерні</p>

	<p>дисгармонійність особистості, часті негативні прояви (майже завжди демонстраційні). Поведінка набуває протестуючого характеру.</p> <p>Позитивні моменти – зростає самостійність, розвивається відповідальне ставлення до себе та до інших, формується свідоме усвідомлення себе як члена суспільства.</p>
<p>Провідна діяльність</p>	<p>Спілкування (перевага до інтимно-особистісного та стихійно-групового спілкування) та взаємодія. Навчання також залишається провідною діяльністю. Великим досягненням підлітка є його готовність до всіх видів навчальної діяльності, які роблять його дорослим у власних очах.</p>

Тест «Особиста егограма» на основі методики транзактного аналізу Еріка Берна

Інструкція: Нижче наведено 30 фраз, що описують різні переконання. Кожному з них вам потрібно виставити оцінку від 0 до 3. Будь ласка, відповідайте чесно та не замислюючись.

Зовсім не відповідає дійсності – 0

Певною мірою відповідає дійсності – 1

В достатній мірі відповідає дійсності – 2

Повністю відповідає дійсності – 3

Твердження:

1. У мене завжди високі вимоги до людей.
2. Я люблю, коли довкола порядок і чистота.
3. Я думаю, що пробувати нове це дуже цікаво.
4. Я пишаюся успіхами своїх друзів та колег по роботі.
5. Я не рідко жартую і сміюся.
6. Мені легко співпрацювати.
7. Я сповнений(-на) ентузіазму.
8. Я намагаюся справити гарне враження
9. Я завжди поважаю бажання інших людей спробувати щось самостійно.
10. Я вважаю, що всі почуття є хорошими.
11. Я дозволю розуму керувати своїми почуттями.
12. Я часто ухвалюю спонтанні рішення.
13. Я відкидаю пропозиції, які здаються недостатньо продуманими.
14. Мені потрібний ретельний економічний підрахунок, перш ніж вкласти гроші.
15. Коли я бачу, що хтось припускається помилки, то відразу ж допомагаю людині її побачити.

16. Я приділяю свою увагу ретельному плануванню.
17. У мене відкриті стосунки з оточуючими.
18. Мені подобається надавати людям конструктивну підтримку.
19. Я спершу думаю, потім роблю.
20. Я дотримуюсь загальноприйнятих правил.
21. Мої рішення ґрунтуються на фактах.
22. Якщо хтось порушує взаємну угоду, я з'ясовую з ними цю ситуацію.
23. Я заохочую людей до розвитку своїх талантів.
24. Я зупиняю неналежну поведінку.
25. Я думаю, важливо показати людям, що вони вам не байдужі.
26. Я цілеспрямована та організована людина.
27. Люди мені справді небайдужі
28. Я чітко окреслюю і розумію свої межі.
29. Я намагаюся уникати провокацій.
30. Я люблю створювати затишок для моїх друзів.

Поставте бали кожному з 30 тверджень у колонках нижче. Потім складіть цифри у кожній колонці!

КБ	ДБ	Д	ВД	АД
1.	4.	11.	3.	2.
13.	9.	14.	5.	6.
15.	18.	16.	7.	8.
22.	23.	19.	10.	20.
24.	27.	21.	12.	25.
28.	30.	26.	17.	29.
Сума:	Сума:	Сума:	Сума:	Сума:

Колонка, яка зібрала найбільшу кількість балів – Ваш домінуючий его-стан!

Розшифровка: КБ – критикуючий (контролюючий) батько; ДБ – дбайливий батько; Д – дорослий; В – вільна дитина; АД – адаптивна дитина.

Опис его-станів, отриманих за результатами тесту «Особиста егограма», побудованого на основі методики транзактного аналізу Е. Берна

Батько – наш внутрішній контролер, який знає, як треба і каже, що ми маємо зробити, чи потрібно це робити і як буде правильно це зробити. Це стан із безліччю заборон: не смій, не ходи, небезпечно, страшно, соромно і т.д. Цензура та мораль вашої особистості, покарання, похвали, заборони та все, що пов'язано з виною чи соромом. Також відповідає за похвалу.

Яскраво виражений батько означає життя з постійним послуханням мами з татом – чи можна мені? можу я собі дозволити? Він переважає у несепарованих особистостей, у голові яких голос батьків перекрикує власний. Немає логіки – лише емоції.

Витрачають гроші на те, що забороняли їм батьки, наприклад, купують непрактичні білі речі (не дозволяла мама) та дорогі квитки на потяг та літак (тато на цьому завжди економив).

Критикуючий батько має схильність до постійної оцінки, вини, сорому. Переважна сфера майбутньої професійної активності – області, де є жорстка ієрархія та дисципліна.

Дбайливий батько – означає постійну підтримку, допомогу, заспокоєння, похвалу. Переважна сфера майбутньої професійної активності – медицина, психологія, педагогіка.

Дитина відповідає за емоції. Це те, що я хочу, що мені подобається, мені цікаво. Дитя спонтанно, емоційно, любить грати, потребує уваги та турботи. Вміє любити і ненавидіти, сміятися та сумувати. У дитини безліч бажань, які іноді доводиться обмежувати чи навіть придушувати через батьківське виховання.

У людини, яка цінує свою внутрішню дитину, горять очі добре розвинена інтуїція, творчі здібності. Вона вміє мріяти та радіти, бути щасливим без

особливих причин. Коли внутрішня дитина забита і забута, перед нами постає людина без віку, моралізатор, безрадісна. Немає логіки – лише емоції.

Люди, в яких переважає дитячий стан, витрачають гроші нерационально. Можуть спустити останні кошти на щось швидкоплинне, що принесе задоволення тут і зараз, але створить проблеми з підтримкою життєдіяльності та якості життя в найближчому (а іноді й у віддаленому) майбутньому.

Вільна дитина – дуже бурхливо любить і ненавидить, сміється та сумує. Переважна сфера майбутньої професійної активності – актори, режисери, письменники, художники, музиканти.

Адаптивна дитина – дотримується правил гарного тону, піклується, слухається. Вона безініціативно, затюкана «Батьком», що загрожує депресіями, втратою інтересу до життя. Переважна сфера майбутньої професійної активності – робота з клієнтами, сфера обслуговування.

Дорослий – єдиний раціональний его-стан; стан «Я можу!», не караю, як батько і не вимагаю, як дитина – обачливо ходжу золотою серединою, озброївшись дитячою допитливістю, творчістю та інтересом до життя, а також батьківською обережністю.

Дорослий збирає інформацію, оцінює, доводить, планує. Розумний, логічний та об'єктивний. Внутрішній дорослий здатний адекватно оцінити будь-яку ситуацію та вибрати найкращу стратегію поведінки: він приймає рішення жити так, як хочеться, розуміючи наслідки свого вибору.

Методика діагностики показників і форм агресії А. Басса, А Дарки

Інструкція: Позначте «+», якщо ви згодні з твердженням, і «-» – якщо не згодні. Намагайтеся довго над питаннями не роздумувати.

Твердження:

1. Іноді не можу впоратися з бажанням комусь нашкодити.
2. Іноді можу попліткувати про людей, яких не люблю.
3. Легко дратуюсь, але легко і заспокоююсь.
4. Якщо мене не попросити по-доброму, прохання не виконаю.
5. Не завжди отримую те, що мені належить.
6. Знаю, що люди говорять про мене за мою спиною.
7. Якщо не схвалюю вчинки інших людей, даю їм це відчуття.
8. Якщо вдається обдурити когось, відчуваю докори совісті.
9. Мені здається, що я не здатний вдарити людину.
10. Ніколи не дратуюсь настільки, щоб розкидати речі.
11. Завжди поблажливий до чужих недоліків.
12. Коли встановлене правило мені не подобається, хочеться порушити його.
13. Інші майже завжди вміють використати сприятливі обставини.
14. Мене насторожують люди, які ставляться до мене більш дружелюбно, ніж я цього чекаю.
15. Часто буваю не згоден із людьми.
16. Іноді на думку спадають міркування, яких я соромлюся.
17. Якщо хтось ударить мене, я не відповім йому тим самим.
18. У роздратуванні хлопаю дверима.
19. Я більш дратівливий, ніж здається.
20. Якщо хтось корчить із себе начальника, я дію йому наперекір.

21. Мене трохи засмучує моя доля.
22. Думаю, що багато людей не люблять мене.
23. Не можу утриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною.
24. Ті, що ухиляються від роботи, повинні відчувати почуття провини.
25. Хто ображає мене чи мою сім'ю, напрошується на бійку.
26. Я не здатний на грубі жарти.
27. Мене охоплює лютя, коли з мене насміхаються.
28. Коли люди влаштовують із себе начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавались.
29. Майже кожного тижня бачу когось із тих, хто мені не подобається.
30. Досить багато хто заздрить мені.
31. Вимагаю, щоб люди шанували мої права.
32. Мене засмучує те, що я мало роблю для своїх батьків.
33. Люди, які постійно виводять вас, стоять того, щоб їх клацнули по носі.
34. Від злості іноді буваю похмурим.
35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я того заслуговую, я не засмучуюся.
36. Якщо хтось намагається вивести мене із себе, я не звертаю на нього уваги.
37. Хоча я й не показую цього, іноді мене заздрить.
38. Іноді мені здається, що з мене сміються.
39. Навіть якщо злюся, не вдаюся до сильних виразів.
40. Хочеться, щоб мої гріхи були прощені.
41. Рідко даю здачі, навіть якщо хтось ударить мене.
42. Ображаюся, коли іноді виходить не по моєму.
43. Іноді люди дратують мене своєю присутністю.
44. Немає людей, яких би я по-справжньому ненавидів.
45. Мій принцип: «Ніколи не довіряти незнайомцям».
46. Якщо хтось дратує мене, ладен сказати йому все, що про нього думаю.
47. Роблю багато такого, про що згодом жалкую.
48. Якщо буду злим, можу вдарити когось.

- 49.3 десяти років я не мав спалахів гніву.
50. Часто почуваюся, як порохова бочка, готова вибухнути.
51. Якби знали, що я відчуваю, мене вважали б людиною, з якою нелегко ладнати.
52. Завжди думаю про те, які таємні причини змушують людей робити щось приємне для мене.
53. Коли кричать на мене, кричу у відповідь.
54. Невдачі засмучують мене.
55. Вступаю в бійки не рідше і не частіше за інших.
56. Можу згадати випадки, коли був настільки злий, що хапав першу річ, що потрапила під руку, і ламав її.
57. Іноді відчуваю, що готовий першим розпочати бійку.
58. Іноді відчуваю, що життя зі мною чинить несправедливо.
59. Раніше думав, що більшість людей каже правду, але тепер у це не вірю.
60. Лаюся тільки від злості.
61. Коли роблю неправильно, мене мучить совість.
62. Якщо для захисту своїх прав необхідно застосувати фізичну силу, я застосовую її.
63. Іноді висловлюю свій гнів тим, що стукаю по столу.
64. Буваю грубуватий до людей, які мені не подобаються.
65. Я не маю ворогів, які хотіли б мені нашкодити.
66. Не вмію поставити людину на місце, навіть якщо вона цього заслуговує.
67. Часто розмірковую, що живу неправильно.
68. Знаю людей, які здатні довести мене до бійки.
69. Не засмучуюсь через дрібниці.
70. Мені рідко спадає на думку, що люди намагаються роздратувати або образити мене.
71. Часто просто погрожую людям, не збираючись приводити погрози у виконанні.
72. Останнім часом я став занудою.

73. У суперечці часто підвищую голос.

74. Намагаюся приховувати погане ставлення до людей.

75. Краще погоджуся з чим-небудь, ніж буду сперечатися.

Відповіді оцінюються за 8 шкалами.

1. Фізична агресія (k=11):

"так" = 1, "ні" = 0 питання: 1, 25, 33, 48, 55, 62, 68

"ні" = 1, "так" = 0 питання: 9, 17, 41

2. Вербальна агресія (k = 8):

"так" = 1, "ні" = 0 питання: 7, 15, 23, 31, 46, 53, 60, 71, 73

"ні" = 1, "так" = 0 питання: 39, 74, 75

3. Непряма агресія (k=13):

"так" = 1, "ні" = 0 питання: 2, 18, 34, 42, 56, 63

"ні" = 1, "так" = 0 питання: 10, 26, 49

4. Негативізм (k=20):

"так" = 1, "ні" = 0 питання: 4, 12, 20, 23

"ні" = 1, "так" = 0 питання: 36

5. Роздратування (k=9):

"так" = 1, "ні" = 0 питання: 3, 19, 27, 43, 50, 57, 64, 72

"ні" = 1, "так" = 0 питання: 11, 35, 69

6. Підозрілість (k=11):

"так" = 1, "ні" = 0 питання: 6, 14, 22, 30, 38, 45, 52, 59

"ні" = 1, "так" = 0 питання: 65, 70

7. Образа (k=13):

"так" = 1, "ні" = 0 питання: 5, 13, 21, 29, 37, 51, 58

"ні" = 1, "так" = 0 питання: 44

8. Почуття провини (k=11):

"так" = 1, "ні" = 0 питання: 8, 16, 24, 32, 40, 47, 54, 61, 67.

Індекс агресивності включає 1, 2 і 3 шкалу:

(Фізична агресія + Непряма агресія + Вербальна агресія) / 3 = індекс агресивності (IA);

індекс ворожості включає 6 і 7 шкалу:

(Образа + Підозрілість) / 2 = індекс ворожості (IV).

Нормою агресивності є величина її індексу, що дорівнює 21 ± 4 , а ворожості – $6-7 \pm 3$. При цьому звертається увага на можливість досягнення певної величини, що показує ступінь прояву агресивності.

**Методика «Визначення рівня своєї самооінки»
(розроблена Г.М. Казанцевою)**

***Інструкція:** Методика пропонує певну кількість тверджень, навпроти яких ставиться один з трьох варіантів відповідей: «так» (+), «ні» (-), «не знаю» (?), які відповідають власній поведінці в аналогічній ситуації.*

Бланк запитань

1. Звичайно я розраховую на успіх у своїх справах.
2. Більшу частину часу я знаходжуся у пригніченому стані.
3. Більшість ровесників зі мною радяться.
4. У мене не має невпевненості в собі.
5. Я настільки ж здібний і винахідливий як більшість оточуючих мене людей.
6. Часом я почуваю себе нікому не потрібним.
7. Я все роблю добре (будь-яку справу).
8. Мені здається, що я нічого не досягну в майбутньому.
9. У будь-якій справі я вважаю себе правим.
10. Я роблю багато такого, про що потім жалкую.
11. Коли я дізнаюсь про успіхи кого-небудь, кого я знаю, то сприймаю це як власну поразку.
12. Мені здається, що всі навколо дивляться на мене з осудом.
13. Мене мало турбують можливі невдачі.
14. Мені здається, що успішному виконанню доручень чи справ мені заважають перешкоди, яких мені не подолати.
15. Я рідко жалкую про те, що вже зробив.
16. Оточуючі мене люди більш привабливі, ніж я.
17. Я думаю, що я постійно комусь необхідний.
18. Мені здається, що я навчаюся гірше за інших.
19. Мені частіше щастить, ніж не щастить.

20. У житті я завжди чогось боюся.

Підрахунок результатів

Підраховується кількість позитивних відповідей (+), спочатку за непарними номерами, а потім за парними. Від першого результату віднімається другий. Кінцевий результат знаходиться в інтервалі від -10 до +10.

Інтерпретація

від -10 до -4 свідчить про занижену самооцінку

від -3 до +3 – про адекватну самооцінку

від +4 до +10 – про завищену самооцінку.

**Зразок пройденого респондентом онлайн-тесту діагностики рівня
самооцінки особистості Г.М. Казанцевої**

Методика «Визначення рівня своєї самооцінки» (розроблена Г.М. Казанцевою)

Результат #137359861

Дата завершення: 09.04.2022 00:03
Витрачено часу: 00:02:36

Показати мої відповіді

Показати мій результат

Результат

Кількість балів: **-3**

від -3 до +3 – про адекватну самооцінку

Положительный тест

Самооценка личности

Самооценка подтема

Інструкція до Тесту Кеттелла за формою С

Відповідаючи на кожне запитання, ви зможете вибрати одну з трьох пропонованих відповідей – ту, яка найбільше відповідає вашим поглядам, вашій думці про себе.

Відповідаючи, пам'ятайте: Не існує «вірних» і «невірних» відповідей, оскільки кожен має свої власні погляди.

Намагайтеся не витратити багато часу на обмірковування. Давайте першу відповідь, яка спаде вам на думку.

Намагайтеся уникати проміжних, невизначених відповідей; не пропускайте нічого, обов'язково відповідайте на всі запитання в черговості.

Не варто намагатися справити гарне враження своїми відповідями, вони мають відповідати дійсності.

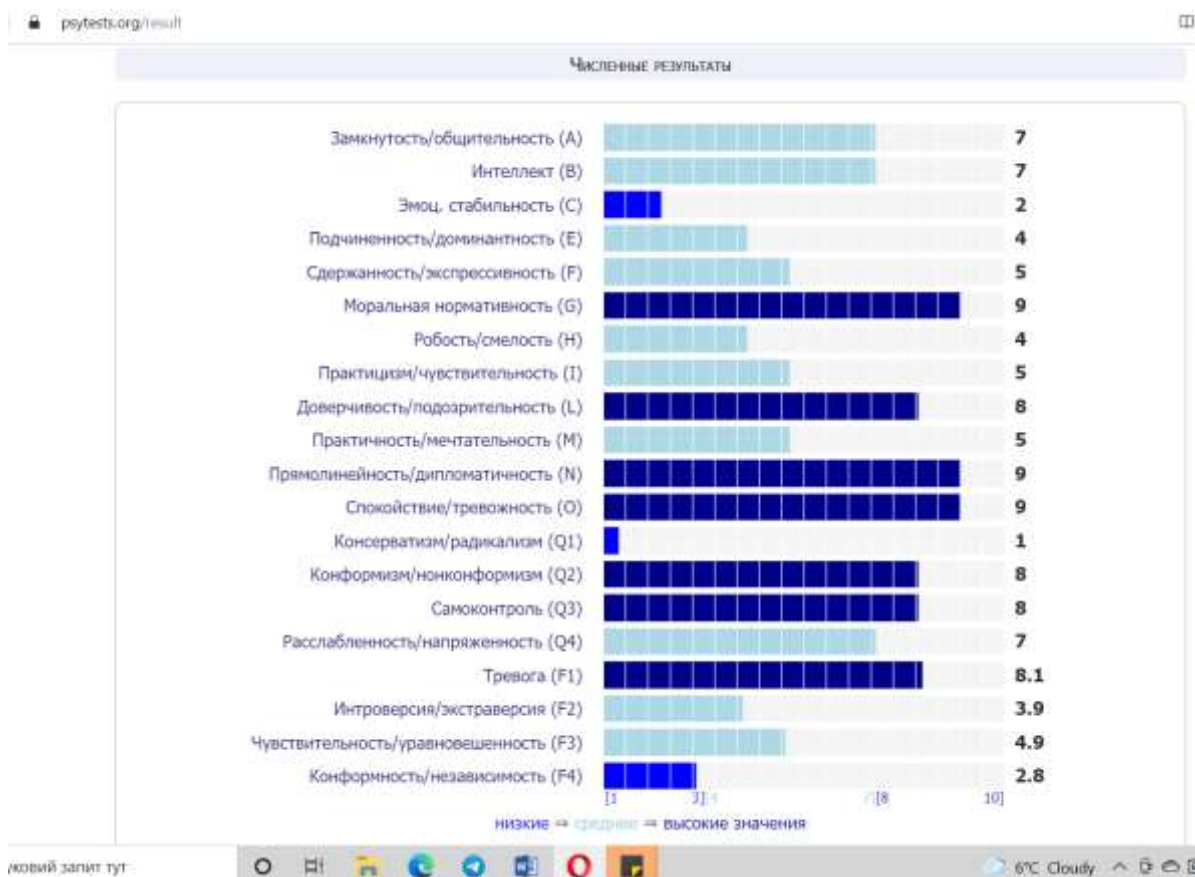
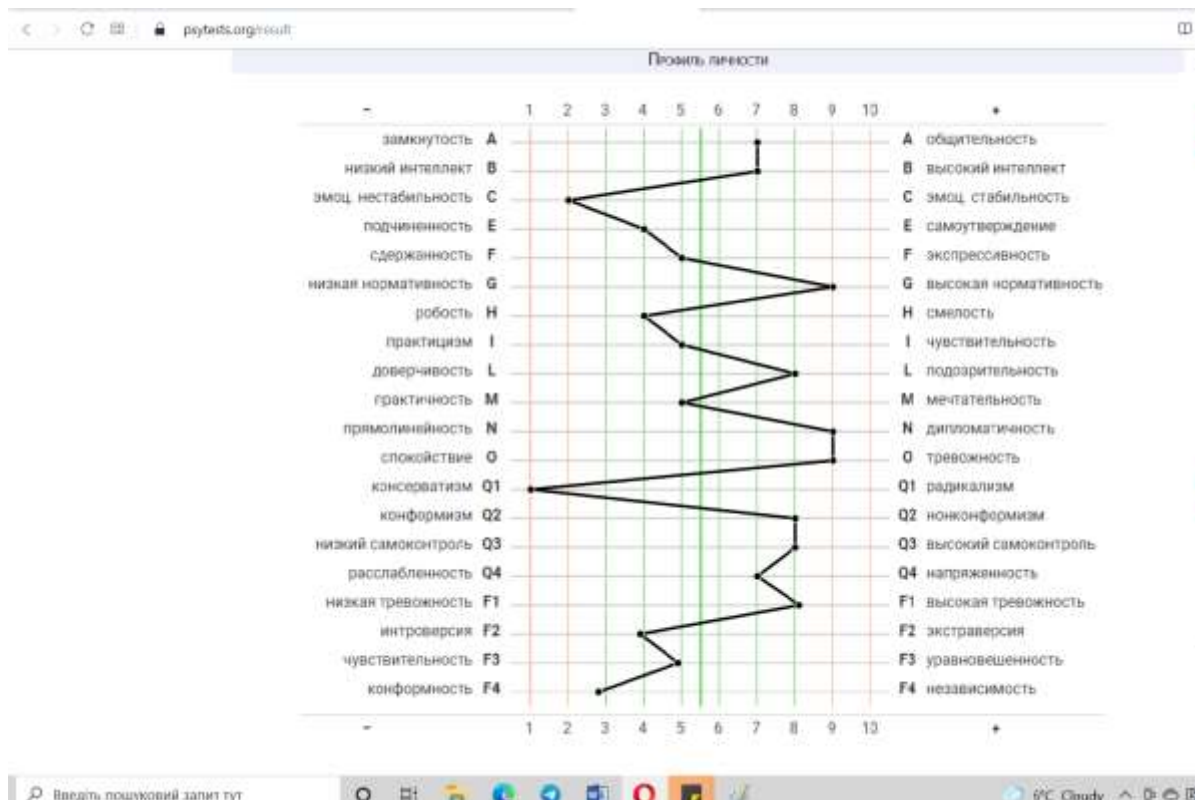
Деякі питання можуть здатися надто особистими – пам'ятайте, що відповіді на кожне окреме запитання ніде не зберігаються, і ніхто (навіть ви самі) не зможе їх побачити після закінчення тесту.

Опитувальник містить кілька логічних питань, у яких ви повинні вибрати єдину правильну відповідь.

Результатом тесту є профіль вашої особистості, побудований за виявленими в ході опитування шістнадцятьма факторами. Фактори вимірюються в умовних одиницях – «стенах» – і розподіляються за біполярною шкалою з крайніми значеннями в 1 і 10 балів.

Відповідно, першій половині шкали (від 1 до 5,5) надається знак «-», другій половині (від 5,5 до 10) знак «+». При інтерпретації слід приділяти увагу, насамперед, «пікам» профілю, тобто найнижчим і найвищим значенням факторів у профілі, особливо – тим показникам, які у «негативному» полюсі перебувають у межах від 1 до 3 стенив, а в «позитивному» – від 8 до 10 стенив.

Зразок пройденого респондентом онлайн-тесту Кеттелла за формою С

Методика дослідження рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера

Інструкція: «Вам буде запропоновано 44 твердження в порядку черговості. Уважно послідовно прочитайте кожне з них і оберіть один із шести запропонованих варіантів відповідей, який Вам найбільш підходить:

- 3 – не згоден повністю;
- 2 – не згоден частково;
- 1 – скоріше не згоден, ніж згоден;
- 0 – важко відповісти;
- +1 – скоріше згоден, ніж не згоден;
- +2 – згоден частково;
- +3 – згоден повністю.

Відповідайте швидко, довго не замислюйтесь».

Після проходження тесту, будь ласка, відправте на нашу електронну пошту файл із результатами.

Зразок пройденого респондентом онлайн-тесту за методикою дослідження рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера

Шкала	Сырой балл	Стен
Общая шкала интернатности	6	3
Область достижений	13	7
Область неудач	2	4
Семейные отношения	1	5
Производственные отношения	-10	1
Межличностные отношения	8	8
Здоровье и болезни	-1	4

Шкала		Таблица перевода в стени										#
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
O	6	-132--14	-13--3	-2-9	10-21	22-32	33-44	45-56	57-68	69-79	80-132	3
D	13	-36--11	-10--7	-6--3	-2-1	2-5	6-9	10-14	15-18	19-22	23-36	7
N	2	-36--8	-7--4	-3-0	1-4	5-7	8-11	12-15	16-19	20-23	24-36	4
S	1	-30--12	-11--8	-7--5	-4--1	0-3	4-6	7-10	11-13	14-17	18-30	5
P	-10	-30--5	-4--1	0-3	4-7	8-11	12-15	16-19	20-23	24-27	28-30	1
M	8	-12--7	-6--5	-4--3	-2--1	0-1	2-4	5-6	7-8	9-10	11-12	8
Z	-1	-12--6	-5--4	-3--2	-1-0	1-2	3-4	5-6	7-8	9-10	11-12	4

Інструкція, обробка та інтерпретація результатів тесту по методиці В.В. Бойко «Домінуючі стратегії психологічного захисту у спілкуванні»

***Інструкція:** Для визначення власної провідної стратегії захисту в спілкуванні важливо обрати той варіант відповіді на запитання, що найбільш підходить саме Вам.*

Чим більше відповідей того чи іншого типу, тим чіткіше у вас виражена відповідна стратегія. Якщо їхня кількість приблизно однакова, значить у контакті з партнерами ви активно використовуєте різні стратегії захисту своєї суб'єктивної реальності.

Обробка результатів:

Для визначення стратегії психологічного захисту в спілкуванні з партнерами, яка властива Вам, треба підрахувати суму відповідей кожного типу:

«а» – миролюбство,

«б» – уникнення,

«в» – агресія.

Чим більше відповідей того або іншого типу, тим чіткіше виражена відповідна стратегія; якщо їх кількість приблизно однакова, значить, в контакті з партнерами Ви активно використовуєте різні форми захисту своєї суб'єктивної реальності.

Інтерпретація результатів

Миролюбство – психологічна стратегія захисту суб'єктивної реальності особистості, у якій провідну роль відіграють інтелект та характер. Інтелект погашає або нейтралізує енергію емоцій у випадках, коли виникає загроза для «Я» – особистості. Миролюбство передбачає партнерство та співробітництво, вміння йти на компроміси, робити поступки та бути податливим, готовність жертвувати деякими своїми інтересами в ім'я головного – збереження гідності. У

ряді випадків миролюбність означає пристосування, прагнення поступатися натиску партнера, не загострювати відносини і не вплутуватися в конфлікти, щоб не випробувати своє «Я».

Одного інтелекту, однак, часто не достатньо, щоб миролюбність стала домінуючою стратегією захисту. Важливо мати відповідний характер – врівноважений, комунікабельний. Інтелект в сукупності з «хорошим характером» створюють психогенну передумову миролюбства.

Не слід вважати, що миролюбність – бездоганна стратегія захисту «Я», придатна у всіх випадках. Суцільна миролюбність – доказ безволі, втрати почуття власної гідності, яке якраз і покликане оберігати психологічний захист. Найкраще, коли миролюбність домінує та поєднується з іншими стратегіями.

Уникнення – психологічна стратегія захисту суб'єктної реальності, заснована на економії інтелектуальних і емоційних ресурсів. Індивід звично оминає чи залишає без бою зону конфлікту. При цьому він відкрито не витрачає енергію емоцій і мінімально напружує інтелект.

Чому він так робить? Причини бувають різні. Уникнення має психогенний характер, якщо воно обумовлено природними особливостями індивіда. У нього може бути слабка вроджена енергія, ригідні емоції, млявий темперамент. Можливий інший варіант: людина має від народження потужний інтелект, щоб уникати напружених контактів, не зв'язуватися з тими, хто докучає йому. Нарешті можливий і такий варіант, коли людина змушує себе оминати гострі кути у спілкуванні та конфліктні ситуації. Для цього треба мати міцну нервову систему, волю і, безсумнівно, життєвий досвід.

Уникнення може здаватися більш простим виходом із ситуації, оскільки воно нібито не потребує значних розумових та емоційних витрат. Однак і воно обумовлено підвищеними вимогами до нервової системи та волі. Інша справа агресія – використовувати її як стратегію захисту свого «Я» набагато простіше.

Агресія – психологічна стратегія захисту суб'єктної реальності особистості, що діє основі інстинкту. Інстинкт агресії – один із «великої четвірки» інстинктів, властивих усім тваринам – голод, секс, страх та агресія. Це

пояснює той факт, що агресія не виходить із репертуару емоційного реагування. Достатньо окинути уважним поглядом типові ситуації спілкування, щоб переконатися, як розхожа, легко відтворювана і звична вона у жорстких чи м'яких формах.

Зі збільшенням загрози для суб'єктної реальності особистості її агресія зростає. Особистість та інстинкт агресії цілком сумісні. Інтелект виконує при цьому роль «передвальної ланки» – за його допомогою агресія нагнітається, «розкручується на повну катушку». Інтелект працює в режимі трансформатора, посилюючи агресію за рахунок сенсу, що їй надається.

**Зразок пройденого респондентом онлайн-тесту за методикою В.В. Бойко
«Домінуючі стратегії психологічного захисту у спілкуванні»**

тест: Диагностика доминирующей стратегии психологической защиты
ссылка: https://psytests.org/result?v=bocB47t_

РЕЗУЛЬТАТ ТЕСТА

